

Universitätsbibliothek Wuppertal

Pvb. Virgilio Maronis Bucolicorum Eclogæ X, Georgicorum Libri III, Æneidos Libri XII

Vergilius Maro, Publius

Genevæ, M.DC.XXXVI.

Liber IX.

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-548](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-548)

*Indomitiq; Dae, & pontem indignatus Araxes.
Talia per Clypeum Vulcani, dona parentis
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet,
Attollens humero, famamque & fata nepotum.*

Hic Nomadum genus. atqui Antonius Orientis habuit populos: sed intelligamus has gentes Africae operas suas locasse: & simul cum Antonio ab Augusto esse superatas. *Dijunctos.* Vel habitum eorum ostendit: qui usque in talos fluebat. Quod Plautus ridet in Penulo dicens, *Quanam illec auri est?* Cum Afrum vidisset vestem dimissim trahentem; neque enim vruntur hodieque zonis; Aut distinctos dixit inhabiles militiae. Omnes enim qui militant cincti sunt. Aut certe inefficaces: vt contra praecinctos strenuos dicimus. Horatius, *Altius ac nos praec. in. li. sum.* Vnde & Graece *ωζων* appellatur: non qui bonam zonam habet, sed strenuus. *M. al. ber.* Vulcanius ab eo quod totum ignis perimulcet: aut quod ipse mulcatus pedes sit, sicut quibuidam videtur: aut quod igni mulcatur. *Lelegas.* Thessalos. Lucanus de Thessalia, *M. x. Lelegum dextra pressum descendit ar. arum.* Carasque. Carae inulani populi fuerunt piratica famosi, victi a Minoe, vt Tacydides & Silustius dicunt *Gelonos.* Populus Scythiae, *Euphrates ibat iam mollior vnda.* Sentiens quasi se esse superatum. Horatius, *Minores volu. re. v. rices. Morini.* Populi in Galliae finibus qui Britanniam spectant proximi Oceano. *Rhenus.* Fluvius Galliae, qui Germanos a Gallia diuidit. *Bicornis* autem, aut commune est omnibus fluuiis, aut proprie de Rheno, quia per duos alueos fluit: per vnum qua Romanum imperium est: per alterum qua interluit Barbaros, Vbi iam vahal dicitur & facit insulam Barauorum. *Indomitiq; Dae.* Scythiae populi a parte Septentrionali iuncti Persidi. vnde Dani dicti. *Pontem indignatus Araxe.* Hic Armeniae fluuius cui Alexander Magnus pontem fecit, quem fluminis incrementa ruperunt; postea Augustus firmiore ponte eum ligauit, vnde ad Augusti gloriam dixit Pontem indignatus Araxe. *Per clypeum Vulcani.* Hic distinguendum, nam Vulcani parentis non procedit. *Imaginem gaudet.* Ignarus erat veritatis, sed triumphorum imagine delectabatur. *Attollens humero famamque & fata nepotum.* Si fata legeris, hoc est quod nepotes fataliter fecerunt. Hunc versum notant Critici, quasi superfluo & inutiliter additum, nec conuenientem grauitati eius, namque est eius magis neoericus.

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS LIBER IX.

*A*que ea diuersa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
Audacem ad Turnum. luco tuum forte parentis
Pylumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti diuim promittere neme
Auderet, voluenda dies en attulit vitro.
Aeneas, vrbe, & sociis, & classe relicta,

*Sceptra Palarini, sedemque petiuit Euandri.
Nec iatis, extremas Corin penetrant ad vrbes:
Lydorumq; manum, collectosque armat, agrestes.
Quid dubitas: nunc tempus equos, nunc pascere currus.
Rumpe moras omnes, & turbata arripe castra.
Dixit, & in caelum paribus se sustulit alis.
Ingentemq; fugam secuit sub nubibus arcum.*

Atque

*Palantesque polo stellas sequor omina tanta
 Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
 Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
 Multa deos orans, oneravitque aethera votis.*

Agnouit iuuenis. Deest eam, & Irim tantum agnouit, non & a quo missa sit, vtrum a Ioue an à Iunone. Hinc est quod dicit, quis te mihi nubibus actam Detulit in terras? Vnde apparet eum scisse nuntiam illam & Iouis & Iunonis esse. *Repente.* Id est aliud augurium. Nam cum Iris sine nubibus non possit videri, post eius abscellum itatum est secuta serenitas. *Clara* autem bene addidit, quia tempestas *si visus* est. *Discedere coelum.* Chama dicit factum, id est subitam aëris disruptionem & quendam recessum: per quod vult videri inter chama Irim se recepisse. *Medium* autem bene dixit: nam est & summum. vnde est lib. 1. *Æn.* Sic vertice cœli Constitit. Nubes autem in medio sunt, ut omnia ista sunt signa quæ dicit, id est Iris, serenitas, chama. nam si in summo fuerit, nullus videre potuisset. Humani enim oculi altiozem & nimium splendorem ferre non possunt. Sane chama est (ita enim Plinius vocat) disruptio & quidam cœli recessus. In Auguralibus libris inter ostenta etiam cœlum discisse dicitur: Et quidam hic cœlum pro aëre accipiunt, vt Lucretius, *In hoc calo qui dicitur aër.* *Palantesque polo stellas.* Bene *palantes*, quasi in alienum tempus errore veniente. Aut palantes quæ sunt palantes, Epitheton stellarum perpetuū. *Omnia tanta.* Scilicet cœlestia. Et hæc omina pro signis vel auspiciis posuit. *Quisquis in arma vocas.* Vel Iuno, vel Iupiter. *Oneravitque aethera votis.* Iterum atque iterum, aut alia atque alia est vota pollicitus. Locus autem iste dicitur secundum augurum morem, apud quos fuerat consuetudo, vt si post acceptum augurium ad aquam venissent, inclinati aquas haurirent: exinde & manibus & fufis precibus vota promitterent, vt visum perseveraret augurium, quod aquæ intercessu diffunditur. Vnde etiam in duodecimo, visum augurium non procedit nec sortitur exitum firmū, quia cygnus dimissus ab Aquila in fluuium cecidit, vt Prædamque ex unguibus ales Projecit fluuio. Hinc videtur etiam Turnum minime potuisse liberari.

3 *Iamque omnis campis exercitus ibat, apertis,
 Diues equum, diues pictæ vestis, & iuri.
 Messapus primas acies, postrema coercere
 Turbida iuuenes: medio dux agmine Turanus
 Vertitur, arma tenens, & toto vertice supra est:
 Ceu septem surgens sedatis amnibus alius
 Per tacitum Ganges, qui pingui flumine Nilus,
 Cum refluit campis, & iam se condidit alueo.
 Hic subitam nigro glomerari puluere nubem
 Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.*

Tamque omnis campis exercitus ibat. Intelligamus hunc exercitum primo confuse in campos ruisse: post digestum in ordines, vt sit sequentium fluminum congrua comparatio: quæ tumina dicit post camporum inundationem in alueos suos reuerti. nam hoc vult dicere, Vt de campis flumina in alueos suos redeunt, sic digesta est in acies militum multitudo, quæ fuerat ante diffusa. *Diues equum.* Per genitium frequentius vrimur hac figura, quam per ablatiuum. Sane hic seutus veteres cuius rei diues addidit, cū alibi subtraxerit lib. 111. *Æn.* vt Diues quæ munera Dido, & Diues inaccessos vbi Solis filia lucos. *Coercere.* Cogunt, colligunt. Alias continent, alias compescunt, nonnulli postrema pro postremas partes accipiunt. *Sedatis amnibus.* Quia Nilus exundatestate, cum cætera flumina imminutione quieta sunt. *Alius per tacitum Ganges.* Fluuus Indiæ est, qui secundum Senecam in situ Indiæ, nouem alueis fluit, secundum Meionem septem: qui tamen & ipse commemorat nonnullos dicere quod tribus alueis fluat. Virgilius tamen Nilo eum iungens septem alueos habere significat. Hanc varietatem Donatus fugiens longum Hyperbaton facit, dicens, Ceu surgens septem amnibus Nilus aut Ganges. *Alius per tacitum.* Sane bene addidit *Per tacitum alius*, hoc est profundam altitudinem, nam licet cretcat, intra ripas tamen est, nec vt Nilus superfunditur campis. vnde *A* per distinxit *Alius per tacitum.* Et bene agmen exercitus flumini comparauit, quia & fluuiorum agmina ipse dicit. Leni fluit agmine Tybris. *Pingui flumine Nilus.* Nilus dicitur est quasi *nas truo*, hoc est nouum limum trahens: quod

A quod volens exprimere dixit Pingui flumine, id est fluore: quæ res fecundam efficit terram. quod & ipse in Georgicis ostendit dicens, Liqueuntur montibus amnes, Felicemque trahunt limum. Item, & viridem Ægyptum nigra fecundat arena. *Cum restuit campis. Hoc est à campis rediit, tunc enim omnia ora eius apparent, alias cum abundat vna eius facies est.*

4 *Primus ab aduersa conclamat mole Caius:*

Quis globus, o ciues, caligine voluitur atra:

Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros:

Hostis adest: eia, ingenti clamore per omnes

Conduunt, se Teucri portas, & mœnia complent,

Namque ita discedens præceperat optimus armis

Æneas, si qua interea fortuna fuisset,

Neu struere auderent, aciem, neu credere campo:

Castra modo, & tutos seruarent, aggere muros.

Ergo, & si conferre manum pudor iraque monstrat:

Obiiciunt portas tamen, & præcepta facessunt,

Armatique cauis expectant, turribus hostem.

C *Ab aduersa Castris opposita, an venienti agmini? Quis globus. Id est quantus, admirantis enim est, non interrogantis, nec enim interrogat qui nuntiat. Hostis adest eia. Hic distinguendum, ut Eia militum sit properantium clamor: & est Ennianum, qui ait, Eia macheras. Ergo eia ingenti clamore dicentes, ad portas ruebant. Alij, Hostis adest, eia: legunt. Alij Eia non à persona ad personam dictum purant, sed ipsum Poetam quasi actu rei & imaginatione exclamasse Nanque ita discedens præceperat. Excusatio Trojanorum, ne portas clausisse timore viderentur. Optimus armis. Peritus armorum, dux egregius qui & futura prouideret. Si qua interea fortuna fuisset. Scilicet bellicus catus, Tutos seruarent aggere muros. Id est tutos beneficio aggeris muros. Pudor, iraque monstrat. Licet eos hortaretur ire pudor. Obiiciunt. Obices ponunt, vel obicibus muniunt, & per hoc ludunt. Facessunt. Hic faciunt, alias discedunt, ut, Illa hinc facessat. Turribus. Pro in*

D turribus.

5 *Turnus, ut anteuolans arduum præceperat agmen:*

Viginti lectis equitum comitatus, & vrbi

Improuisus adest: iaculis quem Thracius albis

Portat, equus, cristaque tegit galea aurea rubra.

Ecquis erit mecum, o iuuenes, qui primus in hostem?

En, ait: & iaculum intorquens emittit in auras,

Principium pugnae, & campo sese arduus infert.

Clamore excipiunt socij, fremituque sequuntur

Horrissono. Teuorum mirantur inertia corda,

Non equo dare se campo, non obuia ferre

Arma viros, sed castra fouere, huc turbidus, atque huc

Lustrat, equo muros, aditumque per aua querit.

E *Tardam agmen. Peditum dicit, qui equitum comparatione tardi sunt. Vrbi. Troiæ quam fecerat Æneas castrorum in morem. Maculis quem Thracius albi. Figuras maculis albas habens & noue albas maculas dixit, cum proprie macularum hæc sit natura, ut obscurete, (sua albu in aliquid insulcent. Cristaque regis galea aurea rubra. Pro galea cristas habens rubras: sed duo ablatiui sunt, & duo nominatiui quos metrica ratione discernimus. Nam rubra crista longa sunt vltimæ, quia ablatiui sunt catus. Sane huiusmodi verius pessimi sunt. En, ait. Eclipsis festinationis exprimendæ gratia, quidquid enim addideris sensus admittet. Principium pugnae. Hoc de Romana solennitate tractum est. Cum enim volebant bellum indicere, Pater patriatus, hoc est princeps Pæcialium proficitebatur ad hostium fines, & præfatus quædã solènia, clara voce dicebat se bellum indicere propter certas causas, Aut quia socios leserat, aut quia nec abiepta animalia, nec obnoxios redderet. Et hæc clarigatio dicebatur à claritate vocis. Post quã clarigatione hasta in*

tum fines missi indicabatur iam pugnae principium. Post tertium autem & tricesimum diem quam res repetebant ab hostibus, Feciales hastam mittebant. Denique cum Pyrrhi temporibus aduentum transmarinum hostem, bellum Romani gesturi essent, nec inuenirent locum, ubi hanc solemnitatem per Feciales indicendi belli celebrarent, dederunt operam, ut vnus de Pyrrhi militibus caperetur, quem fecerunt in Circo Flamineo locum emere, ut quasi in hostili loco ius belli indicendi impleant: Denique in eo loco ante pedum Bellonae consecrata est columna, Varro in Caleno ita ait, *Duces cum primum hostilem agrum introitum terant omniū causa prius hastam in eum agrum mittebant, ut castris locum caperent*: Ergo bene hoc Poeta de more Romano tractum, Turno utpote duci dedit, sed in hac consuetudine Fecialis qui bellum indicabat antequam hastam iaceret, etiam terram hostium contestabatur, vnde quidam voluit Aeneam scientem quod bellum gesturus esset, sicut à Sibylla cognouerat: ubi ad Italiae partem debitam venit, primum adorasse terram, ut Geniumque loci, primamque deorum Tellurem. *Clamorem excipiunt socij*. Legitur & clamore. Si clamore sensus erit talis, Hastam iactum socij clamore comitantur. Si clamorem, intelligimus Turni eos clamorem excepisse & cum fremitu eos sequutos esse, id est Excipiunt clamorem Turni, & cum fremitu eum sequuntur. *Inertia corda*. Non reuerat sed sicut hostibus videbatur. *Arma viros*. Vehementius viros pronuntiandum. *Castra fouere*. Veteres fouere pro diu incolere & habitare dicebant. *Aditumque per auia querit*. Etiam per auia. Sane exprimitur Turni violentia, nam viam per auia nullus requirit.

6 *Ac veluti pleno lupus insidiatus ouili,
Cum fremit ad caulas, ventos perpeffus & imbreis.
Nocte super media: tuti sub matribus agni
Balarum exercent: ille asper, & improbus ira
Senuit in absentes: collecta fatigat, edendi
Ex longo rabies, & sicca sanguine fauces:
Haud aliter Rutulo muros & castra tuenti
Ignescunt ira, & duris dolor ossibus ardet:
Qua tenet ratione aditus, & qua via clausos
Excutiat Teucros vallo, atque effundat in aquor.
Classem que lateri castrorum adiuncta, utebat,
Ageribus septum circum, & stiuatibus undis,
Inuadit: sociosque incendia poscit ouantes:
Atque manum pinu flagranti seruidus implet.
Tum vero incumbunt: urget praesentia Turni:
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripere focos, piceum feri fumida lumen
Teda, & commistam Vulcanus ad astra fuvillam.*

Ad caulas. Munimenta & septa ouium. Est autem Graecum nomen, e detracto. Nam Graeci aulas vocant animalium receptacula. Vnde in sacris aedibus, & in tribunalibus, septa quae turbas prohibent aulas vocamus. *Nocte super media*. Ultra mediam noctem, id est plus quam media vel maiore eius parte. Et est bona elocutio facta per Syllepsin, ut si dicas, Legi nocte super media: id est contra mediam noctem. Nulla enim syllepsis est quae non & casum mutet, & egeat subauditione. Vt. Hanc ego nunc ignaram huius quodcunque pericli est. *Improbus ira*. Non ira improbus, sed ira seuit, totum autem summa breuitate narratum. *Senuit in absentes*. Fantasiā seuitae expressit: quia lupi sic circa caulas fremunt ut in ipsis animalibus solent. *Ex longo rabies*. Absoluta elocutio, ut si dicas, Ille fame fatigatur ex longo. *Sanguine*. Pro à sanguine. *Et qua via clausos*. Qua aduerbium loci est, non pronomen: nam non stat versus si via septimus sit, non nominatiuus. Ergo Qua via: per quam partem viae vallo Troianos excutiat. Legitur tamen Et qua via, & est sensus absolutior. *Effundat in aquor*. In planum, in campum. *Inuadit: sociosque incendia poscit ouantes*. Ytteroproteron, ut auiditatem iuuenis ostenderet. *Incendia* autem pro materia ex qua incendia sequantur, & videtur euentum posuisse. *Tum vero*. Ut signum incendendum nauium datum est. *Facibus pubes accingitur atris*. Pro ad faces accingitur ut sit datiuus, ut Accingunt omnes operi, aut Accingitur, armatur, instruitur.

A tur facibus. *Diripuerunt focos.* Quæritur quid ibi faciant focis: Sed in carminibus quædam, nec ad subtilitatem, nec ad veritatem exigenda sunt, aut certe focos quos ibi habere potuerunt. *Pictum fert fumida lumen.* Sordidior enim in tedis & ignis & fumus est.

7 *Quis deus ò Muse tam sana incendia Teucris
Avertit: tantos rarisquis depulit ignes?
Dicite, prisca fides factis, sed fama perennis,
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, & pelagi petere alta parabat:
Ipsa deum fertur genitrix Berecynthia magnum
Vocibus his affata Iouem: Danate petenti,
Quæ tua chara parens domito te postur Olympo.
Pinea sylua mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea, trahibusque obscurus acernis:
Hæc ego Dardanio iuueni, cum classis egeret,
Læta dedi: nunc sollicitam timor anxius urget.
Soluo metus, atque hoc precibus sine posse parentem:
Ne cursu quassata ullo, neu turbine venti
Vincantur: prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:*

Quis deus ò Muse. Quia res deorum est & ardua, ideo per se eam non potest dicere. Hic autem gloria Turni latenter ostenditur, cuius vis nisi à numinibus repelli non potuit. *Teucris.* Aut detrahit præpositionem Ab ut sit ab Teucris, aut Teucris in honorem salutemque Teucrorum incendia classibus auerit. *Prisca fides factis sed fama perennis.* Omnis antiquitas difficile pura & incorrupta manat in posteros. Ergo hoc dicit, Factum hoc licet priscum sit id est antiquum, tamen fama eius non est obliterata temporum vetustate. Alij sic intelligunt, fabulosum est quidem sed si les eius rei penes istos est, eius enim rei cuius auctorem facere noluit, sic ordinem protulit: Alij tam quidem euanuit fides, hoc est nemo credit factum adhuc tamen fama viuunt. Et dicitur, prisca autem fides ætatis, quasi non sit facta historia. *Quo primum.* Hoc est initio, non enim secundo factæ sunt naues apud Idam ab Ænea. *Phrygia formabat in Ida.* Id est formare cogitabat, non enim in Ida, sed apud Antædram factæ sunt. Et bene *Phrygia in Ida*, quia & in Creta alia Ida, vbi Mons Idæus vbi & gentis cunabula nostræ. *Alta pelagi.* Abolutum, vbi Lara camporum. *Ipsa deum fertur genitrix.* Figmentum hoc licet poeticum sit, tamen quia exemplo caret, noratur à Criticis. Vnde longo proœmio excusatur, nam ideo & prisca ratione religionis & Iouis beneficio dicit esse perfectam, ut naues mutentur in Nymphas: quo vel aliqua ex parte possit esse verisimile. Sane quidam Fertur reprehendunt, quod dicendo, auctoritatem rei detraxerit: Alij laudant, quod dicendo fertur, incredibilem rei auctoritatem dare noluerit. *Berecynthia.* Mater deum à monte Phrygiæ Berecyntho, cuius vltima syllaba caret aspiratione, quam addimus, quoniam tuncque montem Deli Cynthum dicimus. Est autem tenuis ista ditcretio, quibus nominibus subtrahi debeat aspiratio. Nam ecce, Ripæi montes Arcadiæ non scribuntur cum aspiratione: et quam addimus, cum Riphæos montes Scythiæ significamus. *Danate petenti.* Ac si diceret, Et quæ ubere debuerat. Et dicendo *nate & parens* iteratione auxit adfectum. *Domito te postur Olympo.* Videtur hoc dicere, Præsta ei cuius beneficio seruatus ad Olympi regna venisti. Saturnus enim cum omnes consumeret filios, Iouem solum esse non potuit cælatum matris auxilio. Domito ergo Olympo, in tuas scilicet lege per beneficium meum mundo redacto. Sane hæc narratio tunc II. libri terat, sed Dilata est ut hic opportunius redderetur. Aut ne bis idem diceretur: potest ergo aut *τὸν πατέρα* videri, aut *τὸν υἱόν*. *Pinea sylua mihi.* Congruet, nam pinus in tutela Matris deum est. *In arce fuit summa.* Hoc est apud Gargara, quæ dicta sunt quasi *εἰς ἄρξιν*, id est caput capitis, altitudinis altitudo, *εἰς ἄρξιν* est *ἰσοπέδον*. Gargara autem sunt montis Idæ cacumina: propter quod dixit In arce summa. Sane & hic locum sacratum ostendit: Et Pinea sylua lucus fuit: tale icema est Eclog. I. Nec tamen intererauæ tua cura palumbes, vbi feminino plurali femininum singulare iungit. Et Ite meæ quondam felix pecus, vbi duobus femininis pluralibus neutrum singulare que dei comitatus* *Nigranti picea,* Nigranti, vmbrosâ: & picea

arboris genus est, unde pix defudat. Harum autem secundum Plinium quinque sunt species: sicut A
 et in supra diximus. *Hæc ego*. Non trahes, nam de acere naues non fiunt. Vnde melius a bores
 intelligimus, referentes ad piceas vel pinus. Sane notandum trahes eum dixisse de arboribus, cū
 non dicantur trahes nisi iam cæsa sint & depositæ. Aburitur ergo eo quod posterius est, pro eo
 quod est prius. *Quo sacra ferbant*. Non addit qui, sed intelligimus Frigas. Item, Centum vrbes
 habitant magnas: id est Cætes, & bene arbores coniectrauit, quibus immortalitatem petitura
 est. *Classis egeret*. Pro classe genitiuus pro ablatiuo, & iuxta *Aeneæ* petitio, & concedentis beni-
 gnitas numinis excludit piaculum. Nam his remotis sacrilegium committeretur, ideo addidit
 læta dedi. *Timor anxius angit*. Aut perpetuum est timoris epitheton: aut certe verum timorem vo-
 luit significare, vt separet ab eo qui ex cupiditate nascitur prosperorum. vt. Exultantiaque haurit
 Corda pauor pullans. *Solue metus*. Id est meos. *Profit nostri in montibus ortas*. Bona breuitate
 detraxit & *hæc* & *ess*. Nam plenum est Profit his ortas esse in montibus nostris: quod fecit elocu-
 tionis causa. Sane ostendit, quod iupra arcem dixit pro monte, & bene ortas, vt sentium quen-
 dam nauibus daret, verbum de origine commoda. *Torquet*. Sustinet aut nutu iuo regit.

8 *O genitrix, quo fæta vocas? aut quid petis istis?*
Mortaline manu facte immortale carina
Fas habeant, certusque incerta pericula lustret
Aeneas: cui tanta deo permissa potestas?
Immo ubi defunctæ finem portusque reuehant
Ausonios, olim quæcunque euaserit undis
Dardanumque ducem Laurentia vexerit arua:
Mortalem eripiam formam, magnique inbebo
Æquoris esse deas: qualis Nereia, Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat, idque ratum Stygy per flumina fratris,
Per pice torrenteis atraque voragine ripas,
Annuuit, & totum nutu tremefecit Olympum.

Quo fæta vocas? Ostendit fæta posse aliquatenus trahi, non tamen vsquequaque. Hinc enim
 dicit quo, id est ad quam rem. *Petis istis?* Id est pro istis, nam sic dicimus, peto tibi, id est pro te.
 Aut Istitis, vtrum precibus an nauibus? *Fas habeant*. Ius: nec enim possunt æterna esse quæ ab
 hominibus facta sunt. Horatius, *Debemur morti nos nostraque*. Nam sicut animi facta sunt im-
 mortalia, ita corporis pereunt. Sallust *Cæterum studia omnia nostra sicut anima, immortalia sunt.*
Certusque incerta pericula lustret Aeneas. Securus dubia tentet. Et hoc dicit, casibus licentiam
 hæc petitio vult adimere. Nam *Aeneas* sorte qua homo est, navigationis debet timere pericu-
 lum: quod perit si eius nauibus eternitas detur. *Cui tanta deo permissa potestas?* Cui: ac si diceret nec
 regi quidem deorum. *Permissa autem data*, vt hoc possit præstare. *Defunctæ*. Liberatæ, vt, O tan-
 dem magnis pelagi defuncte periculis. *Portusque reuehant*. Nautico vltus est verbo, cum de nauibus
 diceret. *Quæcunque*. Hic ostendit aliquas esse perituras. *Euaserit undis*. De undis exierit, ad eum
 locum, de quo nauigatura iam non sit. Alij legunt euaserit vadas, quod si est, intelligimus quæ-
 cunque euaserit vndarum periculum. *Mortalem eripiam formam*. Bene dixit mortalem. Nec enim
 potest fieri, vt eadem res & mortalis sit, & immortalis: sed vt sit immortalis, ante est vt desinat
 esse mortalis. *Qualis Nereia Clotho*. Non dixit tales erunt, sic iupra, *Qualis mugitus fugit cum*
saucius aram Taurus. *Per pice torrenteis*. Ardentes: & est figmentum poeticum. *Totum nutu tre-*
mefecit Olympum. Homericum est, *παύσει δ' ἐλάλειτο δρυπτοί.*

9 *Ergo aderat promissa dies: & tempora Parce*
Debita complerant, cum Tisrni iniuria matrem
Admonuit sacris ratibus depellere iedas.
Hic primum noua lux oculis effulsit, & ingens
Visus ab aurora cælum transcurrere nimbis,
Ideique chori: tum vox horrenda per auras
Excidit, & Troium Rutulorumque agmina complet:

- A** *Ne trepidate meas Tœcric defendere naues,
Necve armate manus, maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus, vos ite soluta.
Ite deæ pelagi, genitrix iubet: & sua quæque
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis aquora rostris
Ima petunt: hinc virginæ (mirabile monstrum)
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur,
Quot prius arata steterant, ad littora prora.*

B *Aderat promissa dies.* Promissum tempus adueniit. *Turni iniuria.* Scilicet quam inferebat. Et modo iniuria est *ad Turnum*, id est iniustitia. Hinc est apud comicos iniurius, qui audet aliquid contra ordinem iuris. Et bene iniuria, quia & contra necessitatem fati, Troianos ad Italiam venire compulerat, & contra rationem fœderis bella commouerat. Alij iniuria violentia accipiunt. *Noua lux.* Hoc est repentina, Id est nimbus deorum, quod ipse paulo post dicit: In secundo Nimbo effulgens, & hic lux proprie, aliter postea, Continuo noua lux oculis effulsit. *Nimbus.* Lumen quod capita deorum ambit, vt sæpe dixi. *Ne trepidate meas* Pro ne fellinetis. Et per hoc significatur, ideo ad nauium defensionem egressos non esse Troianos, quia numen vetuit. *Quam sacras dabitur pinus.* Fabula talis est: Attis puer speciosus cum Matris magnæ præesset sacris, à rege ciuitatis suæ adamatus est, sed cum intelligeret vim sibi à rege instare, quædam in syluus profugit: Cum ergo inuentus vim sibi videret inferri, verenda stupratoris abscondit, qui moriens eandem ipsam partem corporis puero abscondit, quem semianimum sub pinu latentem cum inuenissent antistites Matris magnæ perlatum in templum deæ frustra conati reficere, defunctum sepelierunt, cuius vt perpetua maneret memoria, Mater magna instituit, vt quotannis in sacris suis plangeretur pinumque arborē sub qua iacuerat, tutelæ iuæ adscripsit, & effecit vt cultores sui viriles sibi partes amputarent, qui Archigalli appellatur. *Ite deæ pelagi.* Alij hucusque volunt matrē deūm locutam. Postea enim videtur absurdum ipsam indicare quæ sit, cum iam nymphis & audientibus utique, & videntibus dicat. Alij iungunt Genitrix iubet, & putaretur melius quia postea ait, quas alma Cybele Numen habere maris, nymphæque è nauibus esse Iusserat.

- D** *IO* *Obstupere animis Rutuli, conterritus ipse
Turbatis Messapus equis: cunctatur & amnis
Rauca sonans, reuocatque pedem Tyberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno:
Ultero animos tollit dictis, atque increpat. Ultero,
Troianos hæc monstra petunt: his Iuppiter ipse
Auxilium solitum eripuit: non tela neque ignes
Expectant. Rutulos, ergo maria inuia Tœcricis,
Nec spes ulla fuga: rerum pars altera adempta est:
Terra autem in nostris manibus: tot millia gentes
Arma ferunt, Italæ, nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se iactant, responsa deorum.*

E *Obstupere animis Rutuli.* Hoc est Rutulorum datiuus pro genitiuo. Timuerunt ergo Rutuli, timuit Messapus numinis marini filius, qui utique fiducia patris & sui nihil ex mari timere debuerit, vel certe quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro: timuit etiam Tyberis. Per hos autem gradus, id est Rutuli, Messapi, amnis maior Turni designatur audacia, Talis est & in quarto. At non infelix animi Phœnissæ. *Et amnis Rauca sonans.* Licet antiquitas habuerit hic & hæc amnis: melius tamen est accipere rauca Ionan, pro rauca quam rauca amnis. *Reuocatque pedem Tyberinus ab alto.* Nunc ipsum deum territum dixit: supra vndas fuisse perterritas & in se repressas. *Audaci Turno* Ecce vbi confirmat Epitheton quod Turno semper imponit, & hoc loco re, futuram orationem ostendit. *Animos tollit dictis.* Magnanimitatem suam quia ipse non terreatur comprobatur dictis. tale est & illud de contrario, Turbatumque oculis. Potest tamen accipi, eorum animos tollit qui erant territi, & hinc increpat. *Troianos hæc monstra petunt.*

Id est Apperunt, hoc est ad Troianorum pertinet damnum: vt Reginam petit. Iuppiter ipse. Scilicet qui omnibus præstare consuevit. Vnde & Iuppiter dictus est, quasi iuuans pater. Ergo *auxilium solitum* non circa Troianos accipimus: sed quod ipse omnibus præstare consuevit. Alij *auxilium solitum*, *auxilium fugæ accipiunt*. *Non tela neque ignes Expectant Rutulos*. Non expectant Troiani, vt Rutulorum ignibus aut telis pereant: qui iam nauum amissione perierunt. *Maria inuis Teucris*. Color est, nam rem quam pro se Troiani putabant, in contrarium vertit dicens, navigationis & fugæ *auxilium perdidisse Troianos*, quos constat pro felicitate habuisse navigationis vitare discrimina. *Ierum pars altera dempta*. Id est naturæ rerum. *Humana enim naturæ duo elementa concessa sunt, mare & terra. Nil me fat, alia terrent*. Nihil pro non, & Tacitis occurrit quæstionibus dicens, Si fataliter se ad Italiam venisse dicunt, iam *venerunt*, completa sunt fata, & callide tacuit quod erat fatale. Troiani enim dicebant *Italia sibi regna dæberi*. Et est oratorium, quæstiones ita proponere vt facilem solutionis fortiantur euentum. Si *quæ Phryges præ se iactant responsa deorum*. Iactant, quasi & ista confingant, aut, Præ se iactant, præterunt.

11 *Sat. satis Venerique datum est, tetigere quod arua
Fertilis Ausonia Troes: sunt & mea contra
Fata mihi ferro sceleratam excindere gentem,
Coniuge præcepta: NEC SOLOS tangit Atreidas
Iste dolor, solisque, licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est, peccare fuisse
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum: quibus hæc medi fiducia valli,
Fossarumque moræ, lethi discrimina parua,
Dant animos, an non viderunt mœnia Troie,
Neptuni fabricata manu, considerare in ignes?*

Tetigere quod arua. Quæstio est, an superare possent qui forte venerint, & sicut supradictum est, per concessionem argumentatur, etiam si vera sunt quæ iactant, tamen iam completa sunt, tetigere quod arua *Fertilis Ausonia Troes. Sunt & mea contra Fata mihi*. Hoc falsum est quod dicit Turnus: sed in arte rhetorica tunc nobis conceditur vt mendacio, cum redarguere nullus potest. Vt in hoc loco, quis enim potest scire si Turno vere data sint, necne responsa? Sane quia scit falsum esse quod loquitur, argumentis probare dicta contendit, dicens esse sceleratam gentem, raptam sibi coniugem, in quo factu vitur Græcorum exemplo, qui ob raptam Helenam gentem deleuere Troianam. *Coniuge præcepta*. Inuidiose sponsam, coniugem vocat. *Nec solos tangit Atreidas Iste dolor*. Cur non in similitudine criminis sit pœnæ similitudo? si culpa repetitur, supplicia quoque geminentur. *Periisse semel satis est*. Quasi obiectio est, vt si dicatur, sed periisse semel satis est, immo vero semel iatis fuit eos peccasse, ex quo colligitur quotiens peccauerint, totiens eos perire debere. *Penitus modo non genus omne perosos Femineum?* Modo omne genus femineum, non eos penitus perosos oportebat, propter quod ante perierunt. Locutus est autem figurate. *Medij fiducia valli*. Quod inter Troianos Rutulosque sit medium, & bene de muris nihil dixit. *Fossarumque moræ*. Non tutela: sed mortis dilatio. *An non viderunt*. Legitur & *an non viderunt: si an non*, abiolutum est, si *an non*, inceptiua est particula ad ornatum pertinens. Horatius, *At ò deorum quicquid in calo regit*. Tale est, At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor: & est exemplum à maiore ad minus, hoc est At credo non viderunt Neptuni manu fabricata mœnia conflagrasse, vt fiduciam vitæ in exigua, & parua fossa habeant.

12 *Sed vos ò lecti, ferro quis scindere vallum
Apparat, & mecum inuadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros: addant se protinus omnes
Hetrusci socios: tenebras & inertia furta
Pallady, caesi summa custodibus arcis,
Ne timeant: nec equi cœca condemur in aluo:*

A Luce palam certum est igni circumdare muros.
 Haud sibi cum Danais rein, saxo, & pabe Pelasga
 Esse putent: decimum quos distulit Hector in annum.
 Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei:
 Quod superest, latè bene gestis corpora rebus
 Procurate viri, & pugnam sperate parati.
 Interea vigilum excubijs obsidere portas
B Cura datur Messapo, & mœnia cingere flammis.
C Bis septem Rutuli, muros qui milite seruent
 Delecti: ast illos centeni quenque sequunt,
 Purpurei cristis iuvenes auroque corusci,
 Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
 Indulgent vino, & vertunt crateras ahenos.
 Collucent ignes: noctem custodia ducit
 Infonnem ludo.

Hec super è vallo prospectant Troes, & armis
 Alta tenent: nec non trepidi formidine portas
C Explorant, pontesque & propugnacula iungunt:
 Tela gerunt, instant. Mesthem acerque Serestus:
 Quos pater Æneas, si quando aduersa vocarent,
 Rectores iuuenum, & rerum dedit esse magistros.
 Omnis per muros legio sortita periculum
 Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.

D Lecti ferro. Vtrum ad ferrum lecti, an potius acie lecti: vt si dixisset virtute lecti. Vallum. Histo-
 rice locutus est: Vallum autem dicitur ipsa munitio. Nam valli fustes sunt, quibus vallum mu-
 nitur. Ipse de iustentaculis vitium, Vallos primus sub tecta referto. Trepidantia castra. Vt Tur-
 bantaque arripe caltra. Non armis mihi Vulca si, non mille carinis. Bene arma generaliter dixit. Nam
 & ipse habuit à Vulcano, sed solum gladium: vt. Enim quem Dauno ignipotens deus ipse pa-
 renti fecerat, & Stygia candentem tinxerat vnda. Per hoc autem quasi latenter dicit se Achille
 esse meliorem, qui se Troianos etiam sine diuinis armis superare posse confidit. Adanti se pro-
 tinus omnes. Ne timere videatur auxiliorum multitudinem, dicit incrementa esse victoria: quidam
 protinus hic pro licet accipiunt. Luce palam. Propter tenebras & furta inertiz Vel luce, quod Ili-
 um nocte captum est: Palam, quia insidijs. Quos distulit Hector. Bene solius Hectoris facta est
 commemoratio, vt ostendatur perisse eum, qui potuit esse terrori. Et satis Hectori dedit, quasi
E plus esset differre quam vincere, per quod vult Ænean nihil fortiter in bello fecisse Troiano.
 Melior quoniam pars acta diei. Id est maior, & prima. An quoniam dicit hoc optimum quod ma-
 tutinum? Bene gestis corpora rebus. In eo tantum quod hostes non ausi sunt egredi: nam nihil e-
 gerant. Ergo hortatiua est oratio ad socios, vt audaciores esse debeant cum videant se timeri.
 Procurate. Verbum compositum, id est curate. Pugnam sperate parati. Scilicet contra Troianos,
 non à Troianis, ne videatur contra supradicta omnia nunc locis inferre terrorem. Ergo à me
 parari sperate, id est pugnaturos vos scitote, licet hostes muris se teneant, vt. Arma parate ani-
 mis, & ipe præiurite bellum. Vigilum excubijs. Excubiæ diurnæ, sunt: Vigiliæ, nocturnæ. Centeni
 quenque. Centurionum scilicet, ex more Romanæ militiæ, nam ex numero militum qui eos
 sequuntur, gradus dignitatis apparet. Purpurei cristis iuvenes. Hic versus per figuratum ablati-
F uum prolatus est. Variantque vices. Vt inuicem potent. Indulgent vino. Ablatus calus est, &
 deest sibi, ni figuratum est ex fiducia, scilicet sequitur quæ Rotulos habeat si hoc est. Vertunt crate-
 ras ahenos. Potantes exhauriunt: & est hemistichium Ennianum. Custodia. Nomen ambiguum,
 sed modo quæ custodit. E vallo. E muro. Armis alta tenent. Bona e' curatio, id est, armati tenent
 alta, hoc est muros, tenent autem custodiunt. Trepidant formidine. Fusti per formidinem. Nam
 non est iteratio. Explorant. Confirmant. Pontesque qui fiunt in muris angulioribus. Vt sit faci-
 lior transitus ad diuisas muri partes. Propugnacula. Pinnas murorum. Rectores iuuenum. Legitur &
 iuueni: Si iuueni, Ascanium: si iuuenum, magistros militum accipe. Sortita periculum. Aut forte diu-

A num mens agitare videatur, nam & negligentia hostium per fiduciam nimiam ostenditur, & occasio dabatur aliquid strenue gerendi. *Somno, vinoque sepulti.* Alterum pendet ex altero. Porro Hortantis est. Aut num coniunctio expletiva? *Quid dubitem.* Id est cogitem. omnis enim cogitatio in dubitatione est ante sententiam. *Populosque, patreque.* Transfert in Troianos Romanam contuetudinem ut solet plerunque. Prius enim iubebat aliquid populus: postea confirmabat lenatus. *Reportem.* Portent. nam re vacat. Aut ab eo quod est reportare. *Si tibi, que posco promittunt.* Poscere est, secundum Varionem, quotiens aliquid pro merito nostro deposcimus: *Petere vero est cum aliquid humiliter, & cum precibus postulamus.* Et bene quod Euryalum nolit ducere, latenter ostendit. Nam ideo adiecit, *Mihi facti fama fat est.* *Sub illo.* Pro ex illo: prepositionem mutavit. *Mania Pallante.* Vbi nunc credit esse Æneam. *Ardentem.* Modo ardentem, ut, Arderamans Dido: an festinantem? **B** Iustant ardentem Tyriam cupiditate cædis flagrantem? ut Ardet in arma magis an propter illud quod ipse dicat? *Domine hunc ardorem mentibus addunt, & deinde, Aut pugnam, ut aliquid ramudum invadere magnum.*

15 *Mene igitur socium summis adiungere rebus
Nise fugis: solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor bellis assuevit Ophelies
Argolicum terrorem inter Troiaque labores
Sublatum erudi: nec tecum talia gessi,
Magnanimum Æneam & fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemptor: & istum
Qui vita bene credat, emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar:
Nec fas: non ita me referat tibi magnus ouantem
Iuppiter, aut quicumque oculis hæc aspicit æquis.*

D *Summis adiungere rebus.* Summum aut extremum dicitur & laudabile. Bene ergo in rebus dubiis sermone vitus est dubio, nam hoc dicit, Non debes me, nec à tua gloria, nec à periculis segregare. *Genitor bellis assuevit.* Iste puer est necdum probatus. Unde te & à belli temporibus, & à patris virtute commendat. *Argolicum terrorem.* Quem Græci inferebant. *Troiaque labores.* Bene & à troiaque annos Euryali ostendit, nam si à cæpio Troiano bello quod decennium tenuit septem anni erroris addantur, anni decem & septem sunt: Est ergo ætas pene ad bellum inhabilis sed exercitium ostenditur, quod inter bella nutritus est. *Sublatum.* Susceptum. *Magnanimum Æneam.* Ideo secutus non ut vitæ studeam, sed gloriæ. *Est hic, est animus.* Hic potest esse & aduerbium demonstrantis, ut sit, Est hic: Est in meo pectore, potest & sic accipi ut dicas, Est hic animus lucis contemptor, hoc est, iste animus. Ergo hic, & produci potest & corripi. *Istum quæ vita bene credat emi honorem.* Qui istum honorem. *Quo tendis.* Id est ad quem niteris: libenter emat vita, id est vitæ prætio. *Nil tale verebar.* Quale tu iuraris. *Non.* Distinguendum ut initium iurandi sit, ita me referat. *Referat: tibi magnus ouantem Iuppiter.* Mire iurandum compositum si enumerat, quasi relicturum eum, cum de virtutibus eius optime sentiat. *Æsc.* Humana negotia: vel quæ loquitur.

16 *Sed si quis (qua multa vides discrimine tali)
Si quis in aduersum rapiat, casusve deusve,
Te superesse velim: tua vita dignior ætas.
Sic qui me raptum pugna, pretiove redemptum
Mandet humo solita: aut si qua id fortuna vetabit,
Absenti ferat, inferias, decoretque sepulchro:
Neu matris misera tanti sim causa doloris,
Qua te sola, puer, multis è matribus ausa
Prosequitur, magni nec moenia curat. Aceste.
Ille autem: Causas ne quicquam neclis manes:
Nec mea iam mutata loco sententia cedit:*

*Acceleremus, ait, vigiles simul excitat: illi
Succedunt: seruantque vices: statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.*

Sed si quis. Multas causas præterdit: primam ipsius pueri, secundam propter se, tertiam matris, & est parentis. *Si quis in alio casu rapiat casu, ve den, ve.* Hoc est, quæ multa ut in tali discrimine accidere possit intelligis. *Pretiove.* Pro vel, ve enim syllaba, proprie vel significat. *Mandet humo.* Multi hic distinguunt alij iungunt mandet humo solita, ut sit commendet in terra. *Solita* autem id est cui mandari defuncti solent *Fortuna,* id est licet quæ pius inuidere consuevit. *Stattus* hinc trahens colorem ait, *Lauda fata pius, & forti ingentibus ausis Rara comes.* *Abjuncti ferat inferias.* Abenti quem non sepelierit. Hoc est cenotaphion faciat, & impleat honorem sepulchri. De inferiis autem plenius in quarto Georgicorum inuenies, *Miseræ.* Ad illum exitum quem timet retulit: an dolent * iam miseræ quæ in hoc consilio filij periclitatur? *Pu. r.* Mire dissuadet dicendo pater. *E matribus.* E nobilibus: nam matres non nisi nobiles dicimus. Unde & matronæ dictæ sunt. Scimus autem non omnes mulieres in Sicilia remansisse, nam legitur in vndecimo, Et moestam Iliades cinem de more soluta: *Nec mania curat Aeste.* Id est, Nec tenetur defiditio Segestæ ciuitatis. *Ille autem.* Hunc locum esse interruptum oratione Nisi intelligimus. *Vigiles simul excitat.* Qui vigiliatum officium habebant. Hoc est futuros vigiles, alioquin quomodo excitat? & totum iunctum legendum est, ut simul & dictum & factum videatur. *Seruantque vices.* Hic distinguendum: alius sensus non procedit. *Statione relicta.* Hoc ad Nilum & Euryalum pertinet, ut sit lentus statione relicta, *Ipse comes Niso graditur:* quidam seruantque vices statione relicta, pro stationis relicta vices sequantur intelligi volunt, ut, Et pulchra faciat te prole parentem. hoc est pulchræ prolis. *Regemque requirunt.* Regis filium, ut, Magnum reginæ sed enim miseratus amorem.

17

*Cetera per terras omneis animalia somno
Laxabant curas, & corda oblita laborum.
Ductores Teucrum primi, & delecta iuuentus,
Consilium summis regni de rebus habebant:
Quid facerent: quisve Aene iam nuntius esset.
Stant longis adnixi hastis, & scuta tenentes,
Castrorum & campi medio: tum Nisus, & vna
Euryalus confestum alacres, admittit orant:
Rem magnam, pretiumque mora fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere iussit.*

Cetera per terras omneis. Exaggerat more suo vigilantum laborem. *Consilium summis regni de rebus habebant.* Summis, utrum maximis, an quod putabant eas in extremo sitas? & est Lucilij verus, vno tantum sermone mutato. Nam ille ait, *Consilium summis hominum de rebus habebant.* *Iam nuntius esset.* Iam, aut cito, ut festinandum sit, & iam nuntiandum Aeneæ, nec differendum: aut cum nullum inuenirent. Ad desperationem quasi nemo esset in quo posset audere. *Adnixi hastis.* Mira factes consilij, in rebus dubiis non sedent, sed stant. Ostendit ergo iam eos diuturna statione fatigatos, quod autem stant, & Romani moris est, & bellicæ necessitatis. Hunc autem standi habitum & Sallustius commemorat, ut, *Fisi armati qui que stantes incumbere. Castrorum, & campi medio.* In medio campi stant, qui campus castrorum medius fuit. Quia in mediis castris principes sunt temper, & bene campi medio quam campo medio: tunc enim campo medio, cum aliquot campi sunt, & vnus est medius campus: Campi autem medio, in media parte vnus campus. *Alacres.* Concitati, Terentius, *Quid tu es tristis, quidve es alacris.* *Admittit orant.* Hic verbo ostendit olim, & apud reges remissionum fuisse officium. *Rem magnam pretiumque mora fore.* Dicebant se adferre rem magnam, cuius mora pretium posset adferre, id est poenam. Terentius, *Ego pro suis ob stulti iam sero ut sit sensus.* si tardius mittamur ad Aeneam, luemus hostibus poenas. Alij sic intelligunt, scimus quidem aduentum nostrum moram veltris adferre consiliis: verum huius moræ erit pretium, id est remuneratio. Namque hoc offerebant quod illi cogitabant, ut diximus supra, *Quisve Aene iam nuntius esset?* Alij deesse putant affirmantes, ut sit sensus, affirmantes rem magnam tuturam, & multum illos coniecturos, si audiendi se moram pertulissent. Alij, qui pretium pro poena dicunt positum ita tradunt, eos anxios tandiu iuper rebus

A anxios tandiu super rebus dubiis futuros, quandiu se non admiserint ad loquendum. *Accipis trepidos, Feltinos: more suo.* Ergo per metalepsin cupidos dixit *et tunc nos;* non enim possumus timentes accipere, quod festinabant.

18 **T**unc sic Hyrtacides: *Audite o mentibus aquis*
Aeneada: neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus, Rutuli somno vinoque sepulti
Conticuere, locum insidijs conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio porta, quæ proxima ponto.
B *Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus*
Erigitur, si fortuna permittitis vti
Quæsitum Aneam ad mœnia Pallantea,
Mox hic cum spoliis, ingenti cade peracta,
Affore cernetis, nec nos via fallit eunteis.
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
Venatu assiduo, & totum cognovimus annem.

C *Neve hæc nostris spectentur ab annis.* Bene excusat: quia scit de ætate puerorum posse dubitare, dicens non ex suggerentum persona in qua est maior auctoritas, sed sua vi consilia ponderanda. Spectentur autem æstimentur. *Rutuli somno vinoque sepulti.* Occasio prius narratur, sic consilium: ut necessario ad id quod nuntiat veniat. *Locum insidijs conspeximus ipsi.* Ordo est, locum conspeximus qui insidijs patet: ipsi autem ad fidem pertinet, qui enim rem tantam nuntiat debet firma auctoritate contendere, & communicat consilio quod solus conspexit. *Qui patet in bivio.* Necessaria signa addidit. *Porta quæ proxima ponto.* Apparet, ut & supra diximus, castra Troiana in Hœthensii fuisse. Siquidem nullus alter locus in Laurolavinati hinc fluvio coheret, hinc pelago. Et nunc dicit, *Porta, quæ proxima ponto.* Itē paulo post dicitur est. *Murorum in parte sinistra,* Opposuerunt aciem, nam dextera cingitur amni. *Interrupti ignes.* Singnum est lōpitorum ignium, quotiens maior fumus erigitur. *Fortuna.* Occasione. Ad inquirendum Aneam. Alij hunc ordinem volunt, si fortuna permittitis vti, Mox hic cum spoliis ingenti cade peracta, Affore cernetis, nec nos via fallit eunteis *Quæsitum Aneam,* & mœnia Pallantea. *Quæsitum.* Ut queramus. *Cum spoliis.* Hinc est quod supra Euryalo dixit, Me referat tibi magnus quantem Iuppiter: respiciens ad id quod posset fortiter facere. *Nec nos via fallit.* Bene vti que cuncta cum amico communicat. *Obscuris primam sub vallibus urbem.* Nos in obscuris vallibus positi vidimus primam urbem, hoc est primam partem urbis. Nam Pallatium in monte est, non in vallibus. *Totum annem.* Hoc est regionem annis.

19 **H**ic annis gravis atque animi maturus Alethes:
D *Di patri, quorum semper sub numine Troia est,*
Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Cum tales animos iuvenum & tam certa tulistis
Pectora, sic memorans, humeros dextraeque tenebat.
Amborum, & vultum lachrymis atque ora rigabat:
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro talibus ausis
Premia posse reâr soluis pulcherrima primum
Dij moresque dabunt vestri: tum cetera reddet
F *Altutum pius Aneas, atque integer aui*
Ascanius, neriti tanti non immemor unquam.
Imma ego vos, cui sola salus genitore reducto,
(Excipit Ascannus) per magnos Nise penates,
Affaracique larum, & cana penetrata Vesta,
Obtestor, quæcunque mihi fortuna, fidesque est,
In vestris pono gremijs, reuocare parentem,

Reddite conspectum: nihil illo triste recepto.

Annis gravis, atque animi matrem Alcebes. Sallustius de Philippo, *Qui atate & consilio ceteros antebat. Non tamen unquam Tenoros delere paratis.* Ac si diceret, Licet irascamini ad tempus, hinc tamen apparet non velle vos penitus delere Troianos, quod tales animos nostris iuuenibus datis. *Certa.* Hoc loco firma vel fortia. *Humeros dextrasque tenebat.* Hoc ad affectum retulit: nec enim simul fieri potest. Intelligimus autem quod & singulos & membratim amplectebatur. *Vultum la hrymi, a. q. e. ora rigebat.* Poetice iunxit, & modo vnum significant, est autem iteratio: Interdum recipiunt discretionem. Nam est naturaliter facies quam habemus, vultus vero quem pro nutu animi ad tempus formamus. *Pro laudibus.* Id est virtutibus: ab eo quod præcedit, id quod sequitur. Vt lib. v. *Æneid.* Primam merui qui laude coronam. *Dij moresque dabunt v. stri.* Ciceronis est, tractum de Philoiphis, qui dicunt sufficere ad gloriam, benefacti conicientiam. Sicut enim Poeta nihil esse maius quam quod vel à diis meruerimus, vel rectis moribus fecerimus. *Actum.* Confestum, sine dilatione: & est adverbium temporis. *Integer æui.* Integri æui, Id est Adulescens cui ætas integra superest. Vnde Ennius deos æui integros dicit, quibus multum æui superest. Et bono omine ad pericula perguntibus, etiam per Alcanium præmium pollicetur. Longiorem enim eis vitam promittit, si ea expectent quæ Alcanius dare maiora possit. *M. riii.* Præstiti v. Merui quoque. Item Quique sui memores aliquos fecere merendo. *Immo ego vos.* Pulchre Poeta fidem ipsonionis Alcei addidit, ut eum statim promissa Alcanij sequerentur. *Excipit Alcanius.* Id est iubequitur: & à Poeta dictum est, Vos autè Nisæ, figurate ut Vos ò Callope: Sola salus vero, cui vna est salus genitore reducto. *Cane Vesie.* Venerabilis, antiquissima. Ipla enim antiquissima dea est, è terra. *Per magnos Nise penates.* Hoc est quod ait Penatibus & magnis diis, id est quos Æneas secum advexerat. nam ideo ait Astaraeque larem, id est familiae nostræ vel generi proprium, vel quos nos Troiani præcipue colimus, de quibus ait in *Æneid.* Frigique Penates, Quos mecum à Troia mediis ex ignibus vobis Extuleram. Qui tamen dii, qui sunt à diversis variè traduntur, sicut supradictum est. *Obtestor.* Adiuro & est oratio, Immo ego cui sola salus genitore reducto Vos obtestor reuocate per deos parentem. *Fortuna, fidesque est.* Id est, Quicquid caui, quicquid consilio egero, vobis committam. nam per fidem, consilia significat: per fortunam opes, imperium & cuiuslibet rei possibilitatem. Alij sic tradunt, fortuna ut possit, fides ut velit promissa persolvere. Alij ita, quantum habeo fortunæ in vestris pono gremiis, doque fidem me ira animatum esse & sic sentire, mihi inquit habeo coniunctam fortunam & fidem esse: Nam cum volumus ostendere quantum in nostra sit potestate, dicimus fortunam & fidem: Fortuna de nostris est possessionibus, fides quantum nobis creditur ab inimicis. *Nihil illo triste recepto.* Subaudis erit.

20. *Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, deuicta genitor qua cepit Arisba:
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta:
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam, sceptrisque potiri
Contigerit victori, & præda ducere sortem:
Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus ipsum illum, clypeum cristasque rubentis
Excipiam sorti, iam nunc tua præmia Nise.
Prætere a bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captiuosque dabit suaque omnibus arma:
Insper his, campi quod rex habet ipse Latinus.*

Argento perfecta. Id est tota argentea. *Deuicta genitor qua cepit Arisba.* Atqui secundum Homerum, Arisba misit Troianis auxilium, & ab Achille subuerfa est. Sed accipimus aut ante bellum Græcorum Arisbam à Troianis captam, & in amicitia socius admissam. Aut certe pocula hæc data ab Heleno, qui in Achillis bona per Pyrrhi successit hæreditatem, ut sit, quæ cepit, pro quæ accepit. *Deuicta Arisba.* Scilicet ab Achille. Dicta est Arisba à Meropis vel Macareï filia quam primum Paris in coniugio habuit. Quidam ab Abante, qui Troica scripsit, relatum ferunt post discessum à Troia Græcorum, Astyanacti ibi datum regnum, hunc ab Antenore expulsum sociatis sibi finitimis civitatibus inter quas & Arisba fuit

Ænean

- A** Aenean hoc ægre tulisse, & pro Astyanacte arma cepisse, ac prospere gesta re Astyanacti restituisse regnum, quod si ita est, merito eam Aeneas & vicisse & hæc pocula inde cepisse memoratur. *Duo magna talenta.* Bene addidit *magna*, nam varium apud diuersas gentes pondus est talenti. Unde *talentum* potest & breue aliquid & magnum significare. Nam ut supra diximus, secundum Plautum, talentum septuaginta librarum est, qui cum dixisset debere centum quadraginta libras, paulo post intulit duo talenta, per iocum dicens, *Debentur talenta tot, quot ego & tu iunus.* Item Homerus talentum breue quiddam ostendit, quippe quod accepit victus; cum victori leuia data sint munera. *Cratera antiquam.* Hoc est antiquo opere factum, ut ei pretium crescat ex tempore. *Capere Italiam.* Obtinere. *Du ere sortem.* Statuere. Alii proprie ducere legunt, quod est sortium: ut, *Stat ductis fortibus vine.* Alii deicere legunt secundum illud, *Deiectamque ærea sortem.* Accipit galea. Id est sortiri prædam. *Uidisti quo Turnus equo.* Meliore æconomia Nilum noluit inducere postulante equum Turni præmii loco, sed honestius facit vltro offerri, cum Homerus fecerit Didonem Achillis currus improbe postulante. *Ipsam illum.* Equum scilicet cui ex pronomine addidit dignitatem. *Excipiam sorti.* Extra sortem seponam, ut tibi dari possint, id est, præter sortem dabo. *Lam nunc.* Aut iam nunc excipiam *Maturum.* Cum dicit *maturum*, non solum sexum ostendit, sed etiam propter muneris laudem vult ostendere fecundas. *Capiuosque debui.* Subaudiendum bis sex. *Insuper his.* Super hæc, est figurata elocutio per datiuum casum. *Campi, qui d rex habet ipse Latinus.* Mos fuerat ut viris fortibus, siue regibus pro honore daretur aliqua publici agri particula, ut habuit Tarquinius superbus in campo Martio, quod spatium ab Homero *τὸν ἄγρον* dicitur, hoc ergo quod Latinus pro honore de re publica habuit, ab Ascanio intelligamus esse promissum.

- C**
- 21 *Te vero, mea quem spatii propioribus atas
Insequitur, venerande puer, iam pectore toto
Accipio, & comitem casus complector in omneis.
Nulla meis sine te quaeretur gloria rebus,
Seu pacem, seu bella geram: tibi maxima rerum,
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus: Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem argueris: tantum fortuna secunda
Aut aduersa cadat: sed te super omnia dona
Unum oro, genitrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non moenia regis Aestæ,
Hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo (nox, & tua testis
Dextera) quod nequeam lachrymas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, & succurre relicta.
Hanc sine me spem ferre tui, audentior ibo
In casus omnes: percussa mente dederunt,
Dardanida lachrymas: ante omnes pulcher Iulus,
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur:*

- E**
- Pectore toto.* Omni affectu, Et est de proverbio. Cicero de legibus: *Nisi toto pectore amantur, non dicitur, cum enim dicitur ut dicitur ostendit prouerbiale. Rerum verborumque fide.* Et rempublicam tibi committam, & tecum omne communicabo consilium. *Contra quem talia fatur Euryalus.* Cur cum duobus sit locutus Ascanius & vnus illi respondit, id est Euryalus, * & minorque Euryalo & familiaris, & posterius est locutus? dein, qui Euryalus matrem commendare debeat? *Me nulla dies tam fortibus ausis Dissimilem argueris.* Ab hoc officio & ab hac audacia accessu temporis inferior non probabor, qualicumque fortuna comiteretur. Id est nunquam aut tam secunda fortuna acciderit, aut tam aduersa, ut me dissimilem mei faciat, hoc est neque secundis intulescam neque aduersis deiciar. *Tantum.* Tantummodo hoc possum de me promittere, ut semper audeam: semper velim fortiter facere. nam hoc est quod dicit, *Tam fortibus ausis Dis-*

simi em arguerit. Tantum ergo meum est hoc promittere, siue prospera, siue aduersa fortuna committetur, nam *aut* disiunctiua particula est, non negantis aduerbium. Quidam sic intelligunt, tantummodo fortuna prospera non in contrarium recidat, tanquam nunc in secundis rebus sit cum obsecrator. Alij ita putant, me nulla dies dissimilem arguet, siue quæ est hodie fortuna permanerit siue etiam læta fuerit, id est, nec si feliciter mihi, nec si infeliciter cesserit, dissimilis ero huic conatus; & melius legitur, sine aspiratione, id est aut aduersa. *Super omnia dona.* Ultra omnia magis quam omnia, proprie enim super id significat, ut sit pro omnibus donis. *Priami de gente venissa.* De familia. Et bene eam etiam ex cognatione commendat, nam Alcianus nepos est Priami per Creulam. *Miseram.* Quæ sic impatienter diligit filium. *Mecum xcelemem.* Ut, Ille meum conatus iter, vult enim intelligi sui causa matrem secutam. *Ignarum.* Hoc ignaram cui non dixerit. *Quodcumque periculi est.* Syllepsis, nam tubaudis periculum, inquit salutatam linquo. *Intalucaram.* & est Tancris ut, Inuicis inque ligatus cedebat. *Quod nequam lachrymas perferre pareris.* Excusari ne videatur crudelis. Unde sequitur matris eius tragicus & miserabilis ille conquestus, *Pocuisse linquere solam Crudelis, & alia. Inopem.* Modo auxilij egentem. *Religiosa.* Aut à me, aut ab hominibus. *Audentior.* Vt sapientior ab appellatione non à participio futura, cum Teletius in hæc autontimorumenos. *Nati grauior, ignoscenior.* In casus omnes. Vt supra, *Fortuna secunda, Aut aduersa cadat.* *Pulcher Iulius.* Incongruum epitheton pulchritudinis posuit, eum res sit in hoc loco religionis. *Serinxit per eius imago.* Mordit, pertrinxit, admonuit. Senius autem est, aut postquam vidit illum sic amare matrem, paternæ pietatis virtutem cepit agnoscere. Aut certe cepit etiam ipse sic in pietatem moueri, ut eius conuenerat pater. Aut certo exemplo Euryali audius cepit amare patrem etiam ante dilectum.

22 *Spondeo digna tuis ingentibus omnia coeptis.
Nanque erit ista mihi genitrix, nomenque Creiſſæ
Solum defuerit: nec partum gratia talem
Parua manet, casus factum quicumque sequetur.
Per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait lachrymans: humero simul exiit ense
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnesthem pellem, horrentisque leonis
Exuvias galeam fidem permutat Alerhos.*

Nec partum gratia talem Parua manet. Debet ab omnibus coli quæ talem creauit, non ergo ante tantum sed per te commendatur. *Casus factum quicumque sequetur.* Satis congrue. Præmia enim non debentur euentui, sed voluntati: hoc est quicquid euenerit præmia dabo. *Per quod pater ante solebat.* Alij volunt ideo ante, quia abiens est Aeneas, sed iurare possumus etiam per absentis filij caput. Alij ad causam religionis trahunt, quæ præcepit ut filij iurentur in omnibus rebus tuos parentes: vñ nunc quasi imitatio sit iurandi, ut dicat Aeneas, iuro per caput meum sicut præcens pater per tuum caput iurare conuenerat, quotiens fidem suam confirmare cupiebat. Alij volunt ideo dictum ante, quia pontificibus per liberos iurare non licebat: sed per deos tantummodo, ut sit ante, antequam pontifex esset Aeneas. Ergo ante aut temporis est aut ordinis. *Rei tibi rebusque secundis.* Mira arte moratur in prosperis, & ea iterat: tacet aduersa, & magis intellectui & iudicium relinquit. Cum enim non dicat, si non redieris, ait: *Matrique tuæ, generique manebunt.* Hoc autem secundum morem Romanorum dicit, apud quos ita præmia de certis dabantur. *Alti librisque eius: ut darentur liberis quæ accipere non potuissent parentes.* *Lycaon Gnosius.* Creiſſæ. Et est laus ab arte. Hunc autem gladium Euryalo datum intelligimus, nam Niso accepit galeam & pellem. *Pellem horrentisque leonis Exuvias* id autem dixit: hoc est bis idem. *Belum etiam pro cæde belum, atque iuuenis.* Lomedontiadæ bellum. *Galeam fidem permutat Alerhos.* Alerhos enim sunt explorantium arma, sicut etiam Homerus ostendit. *Permutat autem conpositum pro simplici.*

23 *Protinus armati incedunt, quos omnis euntes
Primo unum manus ad portas iuuenumque senumque
Prosequitur votis, nec non & pulcher Iulius,*

Arto

A Ante annos animumque gerens curamque virilem.
 Multa patri portanda dabat, mandata sed aura
 Omnia d' scerpunt, & nubibus irrita donant.
 Egredi superant fossas, noctisque per umbram
 Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
 Exitio, passim vino somnoque per herbam,
 Corpora fusca vident, arreptos litore currus:
 Inter loras, rotasque viros simul arma iacere,
 Vina simul, prior Hyrtacides sic ore locutus:

B *Primorum.* Genitius hic est ab eo quod est hic primus hi primi, & ab eo quod est primores, sicut hi proceres: quorum nominum nominatiuus singularis non inuenitur, licet dicamus huius primoris, huius proceris. *Votis.* Aut cum votis: aut pro reditu vota facientes: an Iuuenumque manus ad portas votis profecit? an iuuenum quidem manus ad portas, senum vero votis profecit, ut iuuenes quidem illos deduxerunt, senes vero optauerunt illis rediunt. *Portanda.* Nuntianda. *Et nubibus irrita donant.* Ut ipse, Partem volucres dispersit in auras. *Superant.* Transgrediuntur. *Castra inimica.* Non tantum hostilia, sed & perniciofa. nam cum dolore dictum est inimica: unde scilicet redituri non erant. quod ex sequentibus comprobatur. dicendo enim Multis tamen ante futuri Exitio: id est antequam ipsi perirent, ostendit perniciofa castra esse quæ ipsi mortem fuerant aditura. Et bene cito dictum est exitio cum castra mortifera dicuntur. *Litore.* Aut aream Litori proximam, sicut solet, quidam litore fluminis volunt. *Currus.* Quia ante dixerat, Portæ, quæ proxima ponto. *Vina simul.* Hoc est vasa vini, scilicet in quibus vina ponuntur. *Ore locutus.* Non est perissologia. nam secundum Homerum exploratores, quæ volunt, plerumque sibilo significant.

24 *Euyale, audendum dextra, nunc ipsa vocat res.*

Hæc uer est: tu, ne quæ manus se atrollere nobis

A tergo possit, custodi, & consule longe.

Hæc ego vasa dabo, lato te limite ducam.

D Sic memorat, vocemque premit: simul ense superbum

Rhamnetem aggredditur, qui forte tapetibus altis

Extructus, toto proflabat pectore somnum:

Rex idem, & regi Turno gratissimus augur:

Sed non augurio potuit depellere pestem.

Treis iuxta famulos temere inter tela iacentes,

Armigerumque Rhemi premit, aurigamque sub ipsis

Nactus equis, ferroque secat, pendentia colla.

E Tum caput ipsi aufert domino, truncumque relinquit,

Sanguine singultantem: atro reperficta cruore

Terra torique madent: necnon Lamyrumque, Lamumque,

Et iuuenem Serranum, illa qui plurima nocte

Luserat, insignis facie, multoque iacebat

Membra deo victis, felix, si protinus illum

Aquasset nocti ludum, in lucemque iulisset.

F *Audendum dextra.* Quia audemus & cursu & animo. *Nunc ipsa vocat res.* Id est somnus & vinum. *Hæc iter est.* Per hostium eadem & audaciam nostram. *Adcollere.* Adiungere. *Consule.* Prouide. *Hæc ego vasa dabo.* De quibus dixit, Corpora fusca vident. *Vocemque premit.* Aut summissa voce loquitur, aut tacet. *Superbum.* Cur superbum dixerit enarrat, qui forte tapetibus altis extructus, Superbum enim & nobile, ut, Tiburque superbum Extructus autem pro extructis tapetibus altis, veteres & mensa, & toris tapetes appellabant. * *Toto proflabat pectore somnum.* Periphrasis est, ne verbo humili stertentem diceret. *Sed non augurio potuit depellere pestem.* Augurio hic pro scientia augurij, & ostendit per transitum fati necessitatem nulla peritia posse depelli. Est autem Homericus verus, *Αὐτὸς οὐρανὸν ἰδύσατο κῆρ' ἡλγαια,*

Temere. Passim. fortuito. negligenter. ve humi, vel periculose, vt in consuetudine solemus dicere temerarios homines. *Temere*, significat & facile. Plautus, *Magnus est hic fluvius, non hac temere transiri potest*. Significat & subito. Ennius, *Quod tam temere iuu curare calom carijs?* * Significat sine causa. Ennius, *Haud temere est quod tu tristis cum corde gubernas*. *Premis*. Opprimis, occidit. *Sub ipsis equis*. Circa ipsos equos. *Pendentia colla*. Quasi obriorum: aut ita iacentium vt colla penderent. *Singultantem*. Cum singultu animam efflantem. *Atro*. Potest & superioribus adplicari, vt sit intellectus, sanguine singultantem atro, potest & sequentibus iungi, sed melius sequentibus. *Plurima luserat*. Pro plurimum luserat. dixit, vel per plurimam noctem. *Deo*. Vel vino, vel fomno. *Protinus*. Hic porro tenus.

25 *Impastus ceu plena leo per ouilia turbans,*
(Suadet enim vesana fames) manduque trahit que
Molle pecus, mutumque metu, fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cades, incensus & ipse
Perfurit, ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Hebesumque subit, Rhetumque, Abarimque,
Ignaros: Rhetum vigilantem, & cuncta videntem:
Sed magnum metuens se post cratera regebat.
Pectore in aduerso totum cui cominus enssem
Condidit assurgenti, & multa morte recepit.
Purpuream vomit ille animam, & cum sanguine mista
Vina refert moriens. hic furto feruidus instat:
Iausque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, & religatos rite videbat
Carpere gramen equos, breuiter cum talia Nisus
(Sensit enim nimia cede atque cupidine ferri)
Abstamus, ait: nam lux inimica propinquat.
Paenarum exhaustum satis est, via facta per hostes.

Per ouilia turbans. Perturbans ouilia. nam Tmesis est *Mutumque metu*. Scilicet pecus: nam male quidam accipiunt mutum fremit, de leone quod si dixeris vacat metu. *Incensus & ipse* *Perfurit*. Exemplo Nisi. *Sine nomine plebem*. Bene expressit & bellatoris peritiam, & tyronis inconsideratam audiditatem. Nam Nisi reges interemit: Euryalus iacuit in plebem. vt Salustius, *Ex insipientia audius male faciendi*. *Sine nomine* autem dixit, sine gloria, quorum per humilitatem nou sunt omnibus nota nomina, atqui adiecit nomina, nam ait *Fadumque, Hebesumque* que subit: Ergo aut sine dignitate & nobilitate, aut seortum plebem dicit, & seortum nobiles, quorum nomina inferuit. *Rhetumque vigilantem*. Hoc loco non tantum Rheti timor, sed & Nisi audacia comprobatur. *Ex multa morte recepit*. *Purpuream*. Multi hoc distinguunt, vt sit ientus talis, Educit gladium multo cruore purpureum. Alij multa morte recepit, vt sit, Eduxit gladium cum multo cruore, & sic inferunt, *Purpuream vomit ille animam*: secundum eos qui animam sanguinem dicunt. *Recepit*. Eduxit. vt, lib. x. *Haftam que recepat Ossibus haerentem, vel secundum Homerum, in lib. x. *Corutus nocte legit, & adnotauit vnum nocte pro morte? an cum multa nox esset? Vina refert*. Proprie, quæ paulo ante potauerat. *Refert* autem rejicit, Græci vt ille dicunt *uia facta*, hoc est qui intantum potando vigilauerat, vt metuens post magni cratera se tegetet. *Hic furto feruidus instat*. Scilicet Euryalus, qui furebat latenter: vt sit furto, nocturno proelio. Nam fures ideo dicti sunt quod furuo, id est nigro tempore furta committunt, aut re vera furto feruidus: quia Messapi galeam sustulit, & Rhamnetis phaleras. *Deficere extremum*. Vtrum ignem extremum, an deficere extremum? *Religatos*. Non relolutos, sed diligenter ligatos. Vnde addidit re. id est ex militari consuetudine optime ligatos. *Rite*. Ex more. *Sensit enim*. Parenthesis. *Nimia cede*. Id est illum. * *Ferri*. *Sindus*. *Lux inimica*. Proditrix. *Paenarum exhaustum satis est*. Bene exhaustum, vt ostendat eos audios cædis fuisse, & cruoris hostilis. *Via facta per hostes*. Vt, Hæc ego vaita dabo, & lato te limite ducam.*

26 *Multa virum solido argento perfecta relinquunt.*

Armaque

A *Armaque craterasque simul, pulchrosque tapetas,
Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis
Cingula, Tyburti Remulo ditissimus olim,
Quæ mittit dona, hos fuito cum iungeret absens,
Cædicus ille suo moriens dat habere nepoti:
Post mortem, bello Rutuli pradaque potiti.
Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat,
Tum galeam Messapi habilem, cristisque decoram
Induit: excedunt castris, & iuta capeffunt.*

B *Multa virum solido argento. Mira arte, tempus expressit quo necesse erat hæc omittere: Pulchrosque tapetas. Secundum Græcos per masculinum genus. Euryalus phaleras Rhamnetis, & aurea bullis Cingula. Phalera ornamenta equorum sunt: & est sermo Græcus τὸ φαλῶν δῶμα. Cingulum autem hominum, generis neutri est. Nam animalium, feminino genere dicimus has cingulas. Tyburti Remulo ditissimus olim Quæ mittit dona. Coniuetudo erat apud maiores, ut inter se homines hospitij iura mutuis muneribus copularent, vel in præfenti, vel per internuntios. Sensus ergo nunc talis est. Cædicus quidam Tyburti Remulo eum sibi absens hospitio vellet adiungere, misit phaleras & cingula bullis aureis, hoc est clavis insignita. Remulus moriens nepoti suo cognomini hæc reliquit, qui postea victus à Rutulis est, & occisus: post cuius mortem apud Rhamnetem Rutulum, ab Euryalo hæc reperta sunt munera. Quod autem dixit Tyburti Remulo, aut Tyburtino intelligimus, hoc est de Tybure, ut sit dativus ab appellativo veniens hic Tyburs, aut Tyburti, hoc est filio Tyburti, ab eo quod est hic Tyburtius huius Tyburtij, ut sit Tyburti Remulo, sicut Deiphobo Glauci. Cum iungeret absens. Aut cum se illi iungeret, aut cum iungeretur. Sui moriens dat habere nepoti. Nepoti Remulo, quem supra auo cognominem diximus. Nam quotiens aperte non ponitur nomen filij vel nepotis, cognominem eum esse intelligimus auo vel patri, quorum nomen aperte positum invenimus, & econtra si filij vel nepotis positum nomen fuerit, prætermisum autem parètur, cognomines eos esse intelligamus necesse est. Post mortem Scilicet Remuli, secundum supra dictum sensum. Nam Donatus dicit, post mortem Nisi & Euryali, bello potiti sunt Rutuli: quod non procedit si diligenter advertas. Sane sciendum hunc locum vnum de xiii. Virgilij, siue per naturam obscuris, siue insolubilibus, siue emendandis siue sic relictis sunt, ut à nobis per historiam antiquam ignorantiam liquide non intelligantur. Nequicquam. Non fruiturus: & est nequicquam aptat: non, nequicquam fortibus. Galeam Messapi. Non occisi Messapi abstulit Galeam (nam dimicaturus est paulo post) sed invenit iacentem, & sustulit. Cristisque decoram. Bene præmittit dicens decoram. nam eius splendore prodente, Euryalus capitur. Denique Nisus hac ratione non proditur, cui habenti inferiorem galeam, habiliorẽ galeam Alethes permutavit. Excedunt castra, Rutulorum scilicet. nam supra dixit, Castra inimica petunt.*

E *27 Interea præmissi equites ex vrbe Latina,
Cætera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, & Turno regi responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Iaque propinquabant castris, muroque subibant,
Cum procul hos lævo se stantes limite cernunt:
Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, & ad usque adversa refulsit.
Haud temere est visum, conclamat, ab agmine Volscens:
Stare viri, quæ causa via, quæve estis in armis?
Quove teneris iter, nihil illi tendere contra,
Sed celerare fugam in sylvas, & fidere nocti.*

F *Vrbe Latina. Non est contrarium illi loco, ubi ait, Sepit se rectis, rerumque reliquit habenas: quo modo à Latina vrbe auxilia venire commemorat. Intelligimus enim Latinum in principio discordiæ, & tumultus paululum se abstinuisse: postea tamen nec suorum copias, nec propria*

denegasse consilia. nam eum & coetus, & foederibus interfuisse dicitur est. *Premissi equites.* Hos neque alio loco à Turno missos vquam dixit, nec prius de eis mentionem fecit, dubitatur ergo à quo sint, vel quibus præmissi, vel cur præmissi, cum eos constat, allis iam in campo positos aduenire. *Legio campis instructa moratur.* Proprie, nam legiones peditum sunt: turma vero, equitum. *Turno regi.* In omnibus bonis regis dicitur inuentum, nam quasi absurdum est duobus positis, Turnum potius quam Latinum responsa dare. *Tercentum.* Quia Romani equites primo trecenti fuerunt. De singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus. An *tercentum* ut curia nari? *is ad? Sicuti omnes.* Armati, à parte totum. Non clypeati, nam clypei peditum sunt: scuta equitum. *Volscente magistro.* Proprie, nam magister equitum dicitur more Romano, quod dictatori adiungi solet. *Muros subibant.* Muros Troianorum, Et est locutus de Cicerone. *Potris ne eis orationem subiret? Læuo limite.* Respicens situm regionis locutus est. *Sublstri noctis in* *subtra.* Sublstri nox est habens aliquid lucis. Horatius, *Necesse sublstri nihil astra præter vidit* *et vndas. Immemorem.* Amentem, ut, Inlasmus tamen immemores, vel incuriosum, vel incautum. *Rudis.* Lunaribus intelligendum. *Haud tenere.* Particula hæc modo non sine causa significat: alias fortuito, alias male, alias improvide, alias passim, ut, Temere inter tela iacentes, alias facite. *Blautus.* *Rapidus fluvius est hic, non hac temere transiri potest,* quæ pro loco accipiuntur & intelliguntur: aduerbio qualitatis sane relatum est hoc loco. *Nihil illi tendere contra.* Hoc est, nihil contra responderunt, nam tendo contra sermonem tuum, est respondeo tibi, tendo contra iter tuum, est occurro tibi, ergo nihil contra tendebant, id est nihil respondebant e contra.

28 *Obiiciunt equites sese ad diuortia nota.*
Hinc atque hinc, omnemque aditum custode coronant.
Sylua fuit late dumis, atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant vndique sentes:
Rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebræ amorum, onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abijt, anque imprudens euaserat hostes,
Atque locos, qui post Alba de nomine ducti
Albanis, tum rex stabula alta Latini habebat.
Vi stetit, & frustra absentem respexit amicum,
Euryale infelix, qua te regione reliquit?
Quæue sequar: rursus perplexum iter omne reuoluens
Fallacis sylua, simul & vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus, & signa sequentum.

Ad diuortia. Viæ in diuersa tendentes, hoc est ad diuerticula viæ militaris. Terentius, *Vbi ad* *ipsum venis diuerticulum.* Diuerticula autem sunt semitæ transuersæ, quæ supra latere viæ militaris. *Aditum coronant.* Melior lectio *aditum*, quam *aditum*. Cingunt enim syluam ne abeant, non ne adire possint. *Ducebat semita calles.* Legitur & lucebat, quod si est, *rara* pro raro accipiendum, ut fit, *Raro* lucebat, herbis scilicet in aliquibus locis interuenientibus. Si *ducebat*, intelligimus inter calles pecorum raram fuisse semitam, hoc est hominum viam, & non ostendit quo ducebat, sed intelligamus euntes. *Euryalum impediunt.* Impedio te dicimus per accusatiuum, & casus mutari non potest nisi deseras verbum, ut dicas impedimento mihi est. Scendū sane multas inferri in Euryalum excusationes. *Regione viarum.* Regionem hic rectum iter dixit, ab eo quod regat tramitem. *Nisus abijt.* Bene meminit velocitatis, quam ei in quinto dedit: ut, Primus abijt, longeque ante omnia corpora Nisus Emicar. *Imprudens.* Scilicet remanentis Euryali, aut imprudens suasisse, alij imprudens valde prudens accipiunt. *Alba de nomine.* Vel porce, vel ciuitatis, vel regis Albani, cui successit Procas. *Infelix, qua te regione reliquit?* Se infortem dixit, qui dolet: non illum propter quem dolet. *Iter omne reuoluens.* Vibanus hocque verba Nisi vult esse: alij poeta dant. *Rursus perplexum iter omne reuoluens.* *Fallacis sylua.* Ut Nisus vsquequaque sequar, dixisse videatur. *Observata.* Id est obseruans. *Silentibus.* Pro ipse silens, aut silentibus, um tacet omnis ager. *Signa sequentum.* Militarem sonum dicit, qui varius est, nam interdum canit, ut insequantur eos qui fugiunt: interdum receptui.

- A 29 *Nec longum in medio tempus, cum clamor ad aures
Peruenit, ac videt Euryalum, quem iam manus omnis
Fraude loci, & noctis subito turbante tumultu
Oppressum rapit, & conantem plurima frustra.
Quid faciat: qua vi inuenem, quibus audeat armis
Eripere: an sese medios moriturus in hostes
Inferat, & pulchram properet per vulnera in mortem?
Ocyus adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
B Tu dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astro: um decus, & nemorum Latonia custos:
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspende tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbæ globum, & rege tela per auras.*

Nec longum in medio tempus. Inter auditum sonum, & visum Euryalum, & est eclipsis. *Fraude loci* & *noctis* Fraude loci difficultate loci, noctis pro tenebris, & obcuritate fraudē appellat, quidam noctis subito turbante tumultum legunt, ut sit noctis tumultus, nocturno tumultu explorantium dicit. * *Oppressum rapit.* Hoc est, Quem iam manus omnis rapit, nam male quidam *Videt, rapit* accipiunt, quod si admittis, vacat *Quem iam manus omni.* *Quid faciat.* Mire adfectum suum poeta interponit. *n. h. ste.* Quidam *in enes* legunt, & melius hoc putant quam in hostes. *Pulchram properet per vulnera mortem.* Aut deest *auire*, aut deest *ad*, ut sit *ad mortem properet*, aut certe antique properet mortem, ut, *Plautus, Propere pr. nd um*, *Ennius, Fest. u. m. est n. ne diem. Pulchram m. r. e. n.* *Glorio um* enim est pro amico deficere. Et *pulchram* ex persona poetæ dictum, vel ce te *pulchram ad tu* qui hoc putat. *Ocyus P. o. ociter. Tu præsens nostro succurre labori.* Non dicit quæ præsens est, sed præsens succurre, id est loco statuto & consuetudinis eius, ut de vicino & proximo ducat opportunas inuocationes. *Faunę precor miserere, inquit: & Nymphas venerab. r. agreste.* *Gradiuinque patrem G. o. cis* qui præsides, aris. Et in repetitione *T. Dea,* tu præsens maior emphasis videtur. *Si qua, qua vacat & hic, & in sequenti. Suspende tholo.* Tholus proprie est veluti lectum breue, quod in medio tecto est, in quo trabes coeunt: ad quod dona suspendi consueuerant. Quæ tam diu dona dici poterant, quam diu non profana fierent, sicuti in libris Sacrorum refertur. *Genus autem venatoreum inducit numen inuocare sylvarum.* *Alj tholum ædium sacrarum dicunt genus fabricæ Vestæ & Panthære ** Alij tectum sine parietibus columnis subnixum. *Ædes autem rotundas tribus diis dicunt fieri debere, Vestæ Dianæ, vel Herculi vel Mercurio.* *Turbare globum.* Sana petitio. Nam quia tot vincere impossibile fuerat, petit ut saltem eos perturbet telorum beneficio. *Rege tela per auras.* Per noctem in qua sine auxilio numinis recti iactus esse non possunt.

- E 30 *Dixerat: & toto connixus corpore ferrum
Conicit, hasta volans noctis diuerberat umbras,
Et venit aduersi in tergum Sulmonis: ibique
Fringitur, ac fixo transit præcordia ligno.
Voluitur ille, vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, & longis singultibus ilia pulsat.
Diuersi circumspectant: hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat, ab aure,
F Dum trepidant, it hasta Tago per tempus utrarumque
Stridens, traiectoque hastæ tepefacta cerebro.*

Ferrum Conici: hasta. De ferro ad hastam transit. *Conicit, pro conicit,* nam *conicit* antiquum est, ut *conicit in tergum Sulmonis.* Tergum pro tergus dixit *Salustius. Tergis, viciabant* pro tergoribus, ut intelligamus hastam in secum venisse, & illic esse conlitam: *frangi ur,* sit pro colliditur, *Fisso* scitu ligno etiam præcordia penetrasse, aliter non procedit, nam si hastam reuera fractam acci-

piamus; ratione caret quod dicit, Fisso transit præcordia ligno. Alij re vera in tergum volunt esse percussum, quod falsum est, nam quo modo ante fissum lignum esset, & sic præcordia penetrata? Sciendum tamen locum hunc esse de his quos supra insolubiles dictum est. *Ligno*. Quidam humiliter dictum accipiunt. *Hoc acrior idem*. Quod latuerat, & quod ei primus prospere cesserat iactus. *Telum librabas ab aure*. Gestus iaculantis exprimitur: duobus autem generibus manualia tela mittuntur: aut enim ab aure, aut à latere tela iaciuntur. *Per tempus vtrumque*. Congrue dicit telum per tempus vtrumque transisse: ait enim, *Discessi circumspiciunt*: hoc est huc & illuc ora circumferunt, per quam opportunitatem potuit telum tempus vtrumque transire. Asper tamen dicit, *Per tempus vtrumque*, hoc est inter tempus vtrumque, vt e contra, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno: id est per hunc. Quod si est, intelligamus eum in fronte esse vulneratum. *Tepe facta cerebro*. Alibi, Et fixo ferrum in pulmone tepescit.

31 *Sauit atrox Volsens, nec teli conspicit vsquam
Authorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine penas
Per solues amborum, inquit, simul ense recluso
Ibat in Euryalum: tunc vero exterritus, amens
Conclamat Nisus: nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me: adsum qui feci, in me conuertite ferrum
O Rutuli, mea fraus omnis, nihil iste nec ausus,
Nec potuit (cælum hoc, & sidera conscia testor)
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.*

Interea. Donec ille inuenitur. *Calido mihi sanguine penas*. Ennius in primo, *Nam mi calido das sanguine penas*. *Per solues amborum*. Aut occisorum: aut tuas & Nisi. Nam duos eos fuisse nouit, supra enim ait, *State viri*. *Amplius*. De cetero, posthac, interdum & quantitatem significat, vt, *Terrentius*. Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius. *Tantum potuit*. Hoc quamuis ad animum Nisi pertineat, tamen sympathiam etiam poeta ex sua persona fecit. *Me me*. Subaudiis inter sicite, & est interrupta elocutio dolore turbati. *Nec potuit*. Validior argumentatio ex impossibilitate, vt, *Quid Troes potuerunt?* Et, *Non ea vis animo: nec tanta superbia victis*. *Tantum infelicem nimium dilexit amicum*, Contra illud, *Cur ergo venit?* dicit, *Tantum amicum dilexit*, vt cum nihil posset, tamen veniret.

32 *Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transadigit costas, & candida pectora rupit.
Voluitur Euryalus letho, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros ceruix collapsa recumbit:
Purpureus veluti cum flos succisus aratro
Languescit moriens, lassove papaueri collo
Demisere caput, pluuia cum sorte grauantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit, in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc cominus, atque hinc
Proturbant: instat non segnius, ac rotat enssem
Fulmineum: donec Rutuli clamantis in ore
Condidit aduerso, & moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese proiecit amicum
Confossus: placidaque ibi demum morte quieuit.*

Voluitur Euryalus letho. Aut seprimus est, aut datiuus: sed si datiuus fuerit, figuratum est, id est in lethum, vt, *It clamor cælo*. *Purpureus veluti cum flos succisus aratro Languescit*. Habetur ratio comparationis. videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, & post mortem conuersus in florem est. *Languescit moriens*. Duplex similitudo & pulchritudinis & gestus.

A *Lasso ve papauera collo Demisere capit.* Homeri est & comparatio & figura, nam & ille sic ait, vt multorum vnum diceret capit. *Solumque per omnes.* An per obitantes, an protegentes? *Volsens.* petit. Appetit. Petitiones enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Vnde Cicero, *Quot ego tuas petitiones ita coniectas, vt vitari nullo modo posse viderentur, parua quadam declinatione: & vs aiunt corporis effugi.* *Moratur.* Pei fuerat. *Pro: uerba it.* Modo confodiunt, vt paulo post, *Confossus.* *Non scius.* Non legimus. *In ore condidit aduerso.* Archaisimos est. vt supra, *Pectore in aduerso totum cui cominus ensem Condidit.* *Placidaque ibi de num morte quicuit.* Aut proprium mortis epitheton est: aut ex affectu pereuntis dictum est, qui cum amico moriebatur.

B 33 *Fortunati ambo, si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet aeo,
Dura domus Aeneæ Capitoli immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
Victores præda Rutuli, spoliisque potiti,
Volsentem exanimum flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamneta reperto
Exanguis: & primis una tot cæde peremptis,
Serranoque, Numaque, ingens concursus ad ipsa
Corpora seminecesque viros, tepidumque recentis
Cæde locum, & plenos spumanti sanguine riuos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, & multo phaleras sudore receptas.*

C *Fortunati ambo.* Profphesis est. Mire horum mortem non luctu aut misericordia, sed felicitatis testimonio prosequitur. *Si qui mea carmina possunt.* Verecunde. *Domus.* Familia *Capitoli immobile saxum Accolet.* In vrbe Roma Iouis templum non fuit, quod cum iam deuotum a Prieco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ædificare, cepit auguribus captare qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpeius esset inuentus (in quo erant multa diuoriorum numinum sacella) actum est vt exinde ad alia templa numina euocarentur sacrificiis, quo post se liberè & sine periculo templum Iouis exædificare. Cumque omnes dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est limitum deus, descendere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipto sacrificatum est & deprehensum, quod Terminus cum Ioue remanens æternum vrbi imperium cum religione significaret. Vnde in Capitolio prona pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat. Nam Termino non nisi sub clauo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, *Capitoli immobile saxum Accolet:* quia Terminus non est reuulsi de loco. *Præda Rutuli, spoliisque potiti.* Non solum suis eos armis exuerunt, sed etiam illa præda quæ Rutulis fuerat ante detracta. *Nec minor in castris luctus.* Decens repetitio. *Serranoque, Numaque.* Decima Antapodosis, quæ fit quotiens commemorantur ea quæ non sunt ante prædicta. Neque Numam induxit occisum. *Tepidumque recentis Cæde locum.* Hypallage est tepidum locum recentis cæde. Vnde multi legunt *Tepidumque recentis Cæde locum.* *Spumantem sanguine riuos.* Spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquietit. Vnde bene dixit, *Spumantem riuos:* quia præmilit, *Seminecesque viros.*

D 34 *Et iam prima nouo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linguens aurora cubile:
Iam sole infuso, iam rebus luce reuictis,
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitatur arataque acies in prælia cogit:
Quisque suos, varisque acuum rumoribus iras.
Quin ipsa arreptis (visu miserabile) in hastis
Præfigunt capita, & multo clamore sequuntur,
Euryali, & Nisi.
Aeneada duri murorum in parte sinistra*

Opposuerunt aciem (nam dextra cingitur ammi)
 Ingentesque tenent fossas, & turribus altis
 Stant mœsti, simul ora virum præfixa videbant,
 Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.

[A]

Et iam prima nos Lucretianum est Et bene descripturus cædes & bella morose diem oriri facit. *Iam rebus luce relictis.* Supra, Et rebus nox abstulit atra colorem. *Quisque suos.* Scilicet comites, nam plenum est. *Aerataque acies.* *Accunt rumoribus ira.* Quia duo aut sunt per eorum castra transire. *Euryali, & Nisi.* Volunt nonnulli clamorem esse militum: sed melius hoc à poeta dictum accipimus, nam Rutuli eorum non nouerant nomina: ut sit, *Quin etiam capita Euryali & Nisi præfigunt in arrectis hastis, & cum magno clamore comitantur.* *Murorum in parte sinistra.* Aliud agens situm castrorum ostendit, præterea & proœconomia est, quia postea castris per fluuium Turnus euadit. *Cingitur ammi.* Amne debuit dicere: nunquam enim bene in ixeunt, nisi quæ communis sunt generis: vt docilis, agilis. Sed ideo ausus est ira ponere ablatiuum, quia vt supra diximus, apud maiores hic & hæc amnis dicebatur. *Tenent fossas.* Tuentur, defendunt. *Nota nimis miseris.* Hoc plus commouebantur, quia etiam abicissi vultus, necdum agnitionis amilerant notas.

B

35 Interea pavidam volitans pennata per vrbem
 Nuntia fama ruit, matrisque allabitur aures
 Euryali, ac subito misera calor ossa reliquit.
 Excussi manibus radi, reuolutaque pensa:
 Euolat infelix & femineo ululatu
 Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
 Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
 Telorumque memor: cælum dehinc questibus implet:
 Hunc ego te Euryale aspicio: tunc illa senectæ
 Sera meæ requies: potuisti linquere solam
 Crudelis? nec te sub tanta pericula missum,
 Affari extremum misere data copia matri?

C

Pinnata. Quidam volunt ideo hic famam pinnatam à poetâ inductam, quæ tumultum & res aduersas nuntiet, vt illud rangelere videretur quod qui bellum nuntiaret, pinnatas literas diceretur adterre. *Subitus misera.* Potest pro subito misera, vel pro subito misera, ergo & genitiuus potest esse. *Excussi manibus radi.* Bene excussi, quasi nescientis melius quam si diceret proiecti. *Femineo ululatu.* Impatienti: vt, femineo prædæ & spoliolum ardebat amore. *Prima petit.* Ideoque prima, quia tolent in extrema necessitate etiam mulieres muros ascendere vt. *Ipsa de matris matres.* *Non illa virum, non illa pericli.* Vnum pudoris est, aliud salutis. *Telorumque memor.* Hanc impatientiam matris Euryali illo loco poetâ præmisit, cum Euryalus nec protectionem suam ad requirendum Aenean scire significat, & tantopere commendat Aicanio, nam & Nilus propter illâ dicit nolle Euryalum sibi comitem iungere. quod sciret, si quid ei accidisset, intolerabiliter eam laturam. *Hunc.* Talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis Rhetoricæ, nam pene omnes partes habet de misericordia commouenda à Cicerone in Rhetoricis positas. *Ego hunc te aspicio?* A qualitate cædis. *Sera meæ requies?* Euander, Mea sola & fera voluptas. Et R. quies hic pro solatio. *Potuiisti linquere solam.* Ab intercepto solatio. *Crudelis?* Cum potuisti linquere solam cum pius es. *Sub tanta pericula.* Sub pro in, vt i Aen. Nanque sub ingenti lustrat dum singula templo. *Affari extremum.* Anchises, Sic ô, sic positum affari dicitur corpus. Terentius, *Quin igitur dum l. sc. loqui mihi mecum Amphib?* Matri. Melius matri, quam si dixisset mihi.

D

36 Hæc terra ignota, canibus data præda Latinis,
 Alimibusque saces: nec te tua funera mater
 Pro luxi, pressive oculos, aut vulnera laui,
 Veste regens: tibi quam noctes festina, diesque
 Vrgēbam, & tela curas solabar amiles.

Quo

A Quò sequar? aut que nunc artus, anulsque membra,
 Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
 Nate refer: hoc sum terraque, marique secuta?
 Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
 Coniucite, ò Rutuli: me primam absumite ferro.
 Aut tu magne pater diuùm miserere, tuoque
 Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo:
 Quando aliter nequeo crudelem abrumperè vitam.

B *Latinis.* Id est Latinorum. *Nec tua funera mater.* Id est funerea. Nam apud maiores funereas dicebant, eas ad quas funus pertinebat, vt toro: em. matrè, nam præficæ, vt & iupra diximus, iunt planctus principes, non doloris, funeras autem dicebant, quasi funereas ad quas pertinet funus: vel deriuauit veteres, secutus, vt funeram pro funesta diceret, vt homo scelerus, sicuti scelestus vel scelerosus dicebatur. Plautus in Pseudulo, *Feritur sinapis sceleris.* In eadem, *Nunc iube veni- re Pseudo, um scelerum caput;* id est scelestum. *Aut vulnera laui.* Romana conuetudo fuit vt mortui lauarentur, ideoque hos qui hoc officium implebant, pollinctores appellatos dicunt, qui mortuis os polline oblinebant, ne liuor appareret extincti. *Festina.* Pro festinas: Nomen pro participio, vel a verbo deriuatum, vt ab eo quod est festino, festinus dicitur, vt hic festina, quomodo superius funera. Sallustius, *In secunda cohortes festinas composuerat,* sicut ipse ab eo quod **C** *Propero,* Circumstant properi auriga, vt sit nominatiuus hic properus, & bene festina, nam ait superius, *Excussi manibus radij, reuolutaque pensa.* *Quòs quar.* Id est inquiram. *Et funus lacerum tellus habet.* Dilaniatum cadauer, nam funus pro cadauere posuit. Ergo ex posteriore intelligitur prius. *Hoc mihi de te.* Hoc caput intuens ait. *Si qua est pietas.* Si qua est pietas in occidendo, in me probetur. *Me primam absumite ferro.* Vnusquisque enim in propria salutis desperatione, credit tum vniuersa etiam posse coniumi, vnde est quod modo dixi *Me primam.* Quasi mortuo Euryalo, omnes Troiani perituri essent. *Inuisum hoc detrude caput sub tartara telo.* Inuisum quidem est, hoc est odiosum caput: ergo deest tibi, & si Inuisum, quomodo miserere? verum misericordie genus est, si me etiam iratus interimas. *Quando aliter nequeo crudelem abrumperè vitam.* Hinc traxit illum colorem Iuuenalis, *Quod facinus dignum tam longo admiserit æuò*

D

37 *Hoc fletu concussi animi, moestu que per omnes
 It gemitus: torpent infracta ad prælia vires.
 Illam incendens lucis idam & Actor,
 Ilionei monitu, & multum lachrymantis Iuli,
 Corripunt, inter que manus sub telæ reponunt.
 At tuba terribilem sonitum procul ere canoro
 Increpuit: sequitur clamor, cælumque remugit.
 Accelerant acta pariter testudine Volsci,
 Et fossas implere parant, ac velle vallum.
 Querunt pars aditum, & scalis ascendere muros,
 Quæ rara est acies, interlucet que corona,
 Non tam spissa viris, telorum effundere contra
 Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
 Assueti longo muros defendere bello.
 Saxa quoque infesto voluebant pondere, si qua
 Possent telam aciem perumpere: cum tamen omnes
 Ferre libet subter densa testudine casus.*

E

Torpent infracta. Antea infracta, nunc tamen torpent. Vt, Turnus vt infractos aduerso Marte Latinos. Naturaliter enim homines dolore ac n. i. e. atone franguntur. *Idam & Actor.* Ex nominibus personarum & finem & dignitatem rei addit. *Lachrymantis Iuli.* Pueri dat lachrymas cui potest sine pudore: viris fortibus, tantum d. lotem. *Sub telæ reponunt.* Honorifice. *Quòd autem dicit corripunt,* non iniuriæ est, sed celeritatis: Id est raptim tollunt. *At tuba terribilem sonitum.* Homilichium Ennii. nam sequentia iste mutauit. Ille enim ad exprimerè,

dum tubæ sonum ait *Tarantara dixit*. Et multa huiusmodi Virgilius cum aspera inuenerit mutat. Bene tamen hic electis veris imitatur tonum tubarum. *Incr. pusi*. Et insonuit, & tegnitiam increpauit. *Volsi*. Non mirum, quia dicit Volicos, cum & Camilla de Volicis sit, vt, Et Volica de gente Camilla. Nanque pars aliqua Tuicæ dat Turno auxilia, cum Tulcos dixerimus specialiter. *Æneæ* fabere. Item e contra pars Venetiæ auxilium præstat *Æneæ*, quam Turni fuisse iuperius diximus. *Testudine*. Testudo scutorum est connexio, curuata in modum & similitudinem testudinis, cum a militibus aliqua ciuitas obsideretur, & fit vt murus eius iubruatur. Nanque in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, vt aries, Salustius, *In modum hirci milia is*. Inuentor autem testudinis Artemon Clazomenius fertur, idemque arietis repertor dicitur. Scuta gestare Curetes primi inuenerunt, galea Thracium tegmen est. Thoraces Thorax quidam rex dicitur inuenisse, Lycaon Arcas gladium longiore lamina produxisse narratur, Peleus primus macharam dicitur inuenisse: *Apenid* est curuam gladium in modum falcis à Perce inuentam multi dixerunt. *Fossas implere parant*. Vertit ordinem: nam ante est vt impleatur fossa, tollantur valli: & sic testudine accedatur ad murum. Quanquam possimus intell gere etiam ad tollas eos facta vt isse testudine Proprie tamen fossas implere, vallum vellere, sic enim & historici. *Effundere con ra*. Proprietela enim non iaciuntur in iubeo, sed funduntur: & dicendo Omne genus telorum ostendit telum vocari omne quod iacitur: *Græci* vt *βόλον* in *βόλον*: sicut Latine *caia*, *καί* vt *τολί*, id est longe. *Assueti lo go*. Docet vsum in rebus omnibus plurimum posse. *In festo voluebant pondere*. Hoc est intelli ponderis. *Subter de sa testudine*. Hoc est iuster testudine.

38 *Nec iam sufficiunt, nam qua globus imminet ingens
Immanem Teucri molem voluuntque ruuntque:
Quæstrant Rutulos late, armorumque resoluit
Tegmina: nec curant cæco contendere Marte.
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Hetruscam
Pinum, & fumiferos infert Mezentius ignes.
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, & scalas in mœnia poscit.*

Nec iam sufficiunt. Diu iam non sustinent. *Ruuntque* Hic ruunt, pro deiiciunt. *Armorumque resoluit Tegmina*. Hic ostendit armorum connexionem esse testudinem. Lucanus de testudine, *At postquam virum incerta virorum Per tuam rupit a fesso milite cratem; Singula conuulsis cefferunt ielibus arma*. *Hetruscam Pinum*. Hoc est ipse Hetruscus. *Quassabat autem & infert* mutat o temporum, vt i. *Æn*. Tydides multa vallabat cæce cruentus. Ardenteique auertit equos in castra.

39 *Vos ò Calliope precor aspirate canenti,
Quas ibi tum ferro strages, qua funera Turnus
Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco:
Et mecum ingentis oras euoluite belli.
Et meministis enim diuæ, & memorare potestis.
Turris erat, vasto suspectus, & pontibus altis,
Opportuna loco: summis quam viribus omnes
Expugnare Ital, summaque euertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perque cauas densa tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem contexit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri, qua plurima vento
Corripuit tabulas & postibus hæsit adæsis.*

Vos ò Calliope precor. Syllepsis per numeros. erat enim rectum Vos musæ, aut te Calliope. *Aspirate*

A *vate canenti.* Fauete: vt, Aspirat primo fortuna labori. *Oras euoluere belli.* Hoc est ingentis belli narrate non tantum initia, sed etiam extrema bellorum: Nam oræ sunt extremitates. Est autem Ennianam, *Qui potis ingentis oras euoluere belli. Et meministi enim diuæ, & memorare potestis.* Differt meminisse ac memorare: cum illud sit memoriter tenere, Memorare vero exponere & narrare. Est autem Homeri lententia.

*ἵστανται γὰρ οὐδὲν μῦθον ἰδιώματα δόξουσ' ἔχουσι.
ἵμεις γὰρ θεῶν ἱστῶν, παλαιοὶ τε ἔσμεν πάριτα.*

B *Turris erat.* Turres huiusmodi esse ad munitionem ciuitatum & in secundo legimus: Sed hæ plerumque mobiles sunt, plerumque fixæ: mobiles, vt in duodecimo meminit. Subdideratq; rotas, pontesque intrauerat altos: fixæ, vt in secundo, Turres ac tecta domorum. *Pontisib.* Pro tabularis. *Opportuna loco.* Pro opportuna scilicet circa portas. *Opum vi.* Potest & Hypallage esse, vt fit *Ope virium.* *Cerabans.* Zeugma, potest & ad Latinos, & ad Troianos referri. *Canas.* Parulas. *Dens* & *la.* Pro tela densa. *Et flammam affixit lateri.* Adfectate. Debit enim dicere adfixit aut facem, aut malleolum, non flammam. *Quæ plurima vento.* Gliscens, & magna facta per ventum. *Hæsit adefis.* Non iam adefis, sed quos exedit adhærendo, id est hæsitans adedit, vel adefis reddidit.

40
C *Turbati trepidare intus: frustra que malorum
Velle fugam, dum se glomerant, retroque residunt.
In partem qua peste caret, tum pondere turris
Procubuit subito, & cælum tonat omne fragore.
Semineces ad terram, inmani mole secuta,
Confixique suis telis, & pectora duro
Transfossi ligno veniunt: vix vnus Helenor,
Et Lycus elapsi: quorum primæuis Helenor,
Mæonio regi quem serua Lycimnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Troiam miserat armis:
Ense leuis nudo, parmaque inglorius alba.
D *Isque, ubi se Turno media inter milia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas:
Vt fera, quæ densa venantum septa corona
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Iniicit, & salu supra venabula fertur:
Haud aliter iuuenis medios moriturus in hostes
Irruit, & quæ tela videt densissima, tendit.**

E *Malorum velle fugam.* Honestissima elocutio. *Peste.* Incendio, vt, Et toto descendit corpore pestis. *Vnus.* Sub audis & alter, nam non procedit vnus. *Helenor Et Lycus elapsi.* Scilicet non mortem, sed turris ruinam. *Mæonio regi.* Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia vt supra diximus, cum filij vel patris nomen præmittitur, & aliud tacetur, cognomines eos esse intelligimus. *Furtim Sustulerat.* E stupro educauerat. hinc est, Et dulcia furta. *Vetitisque ad Troiam miserat armis.* Secundum Donatum vetitis fato, quia stare Troia diutius verabatur, sed melius lege militari intelligimus, quia serui à militia prohibebantur. Vnde & in Deiotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset obiectum inter equites quos Deiotarus miserat Cæsari, vnum seruum fuisse. Virgilium autem nouimus trahere aliqua de historia. Seruos sane nunquam militasse constat, nisi seruitute deposita, excepto Hannibalis tempore: cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit vrbs Roma, vt ne liberandum quidem seruorum daretur facultas. *Ense nudo.* Id est stricto. Ense leuis armaturæ est, nudo autem stricto, vel sine vagina. *Parmaque inglorius alba.* Quasi tyro, vt diximus supra: quia picta arma iam probati in bellis habebant. *Vt fera.* Quidam pardum significari volunt.

41
*At pedibus longe melior Lycus, inter & hostes,
Inter & arma fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras.
Quem Turnus pariter cursu, teloque secutus,*

*Incēpat his victor: Nostrasne euadere demens
Sperasti te posse manus: simul arripit ipsum
Pendentem, & magna muri cum parte reuellit,
Qualis vbi aut leporem, aut candenti corpore cycnum
Sustulit alta petens pedibus Iouis armiger uncis:
Quæsitum aut matris multis balatibus agnum
Martius à stabulis rapuit lupus. vnde que clamor
Tollitur: innadunt, & fossas aggere complent.
Ardentes tedas alij ad fastigia iactant.*

Longe melior Lycus. Ergo & Helenor bonus. Inter. Per: vt, Hunc inter fluuio Tyberinus amœno *Prendere saxa manu.* Quia tunc alti non erant muri: sed ad impetum tantum repellendum, vt etiam Siluestrius ostendit, Vbi Sertorium humeris sublatum per muros ascendisse commemorat. *Cursus te loque fecit.* Nimitiam eius ostendit celeritatem, qui potuit telum missum consequi. nam hoc dicit, *Cum præmissis telo ad hostem venit. Stactus, Et emissum cursu comprehendere telum. Reuellit.* In verbo vello, facit in participio vullus. *Qualis vbi aut leporem.* Pro qualiter. Comparatio Homericæ,

*ἀρματι δ' ὁ ἀλάς ὡς ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ
δὲ εἰς τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ
ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀπὸ τοῦ*

Pedibus Iouis armiger uncis. Quia incitur in bello Gigantum Aquila Ioni arua ministrasse, quod tamen fingitur. Nam vt supra diximus, Iuppiter & Saturnus reges fuerit. Sed Iuppiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est: ad quod egrediens Iuppiter, Aquilæ vidit augurium: cuius cum vicisset auspicio, fictum est quod ei pugnanti tela ministraret. Vnde etiam à felici augurio natum est, vt Aquila militaria signa comitetur. *Quæsitum.* Qui quæritur: nam prærens a passiuo non habet: & est protypton, nam post raptum requiritur. Vel quæsitum, requirendum *multis balatibus.* Id est, cum multis balatibus. *Martius lupus.* Aut cruentus, aut Marti dicatus. *Aggere.* Agger est cuiuslibet rei cumulatio, vnde fossæ, aut valles possunt repleri. Subaudiendum tamen, Alij.

42 *Ilioneus saxo, atque ingenti fragmine montis
Lucetium porta subeuntem ignesque ferentem:
Emathiona Liger: Chormeum sternit Aflas,
Hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta:
Ortigium Caneus, victorem Canea Turnus:
Turnus Ityr, Clonunque, Dioxippum, Promulungue
Et Sagarem, & summis stantem pro turribus Idam:
Priuernum Capys. hunc primo leuis hasta Themilla
Strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
Ad vulnus tulit: ergo alis allapsa sagitta,
Et leno infixa est lateri manus, abdita que intus
Spiramenta anime teibali vulnere rupit.*

Ingenti fragmine montis. Supradicti saxi exaggeratio est. *Lucetium.* Solum hoc nomen est quod dictum à Virgilio à nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Oica Lucetius est Iuppiter, dictus à luce quàm præstare dicitur hominibus. Ipse est nostra lingua diespiter, id est dies pater. Horatius, *Namque diespiter: plerumque per parum conans Exit equos.* Hic iaculo bonus. Neicias de quo dixerit. *Canea, Turnus: Turnus Ityr.* Vt ait Lucilius, *Binum schema est quod dicitur se: sus variatur in iteratione v. b. rum: Et in fine positus, sequentis fit exordium, qui appellatur cimax.* *Pro turribus.* Aut pro defensione turrium. Aut sic magis, vt turrim putares. *Hasta Themilla.* Themillas Themilla, vt Aeneas Aenææ. *Leuis autem hasta, pro leuiter veniens.* Vt & strinxerat dixit. id est paulum vulnerauerat. Vt Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni. *Demens.* Qui scutum quo te tegebat abiecit. *Alis, Pinnis. Et leno infixa est lateri.* Ostendit vulneris locum quem

A quem ante supprefferat. Sic in quarto, Infixum stridit sub pectore vulnus. *Spiramenta anima. Dis-*
 finicio pulmonum.

43 Stabat in egregiis Arcentis filius armis,
 Pictus acu chlamydem, & ferrugine clarus Ibera.
 Insignis facie genitor, quem miserat Arcens,
 Eductum Marris lupo, Symethia circum
 Flumina, pinguis ubi & placabilis ara Palici.
 Stridentem fundam positus Mezentius armis
B Ipse ter adducta circum caput egit habena,
 Et media aduersi liquefacto tempora plumbo
 Diffidit, multa porrectum extendit arena.
 Tum primum bello celerem intendisse sagittam,
 Dicitur, ante feras solutus terrere fugaces
 Ascenius, sorteque manu sudisse Numanum,
 Cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
 Germanam, nuper thalamo sociatus, habebat.

C Pictus acu chlamydem. Hoc est habens chlamydem Frigiam. Ut & Et Frigiam Ascenio chlamydem & est figuratus pictus chlamyde. Ferrugine clarus Ibera. Ferrugo coloris genus est, qui vicinus est purpura subnigra. Ibera autem modo, non Hispana, sed Pontica. nam Hiberia pars Ponti est, inter Persidem & Armeniam, ubi optime colores diuersi tinguntur: ut ostendit Horatius dicens, *Herbisque quasi Colchis atque Hiberia mittit Venerorum ferax. Genitor quem miserat Arcens.* Ordo est. Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius. nam non congruit ut huius filij prætermisso nomine, bis fiat patris commemoratio. *Symethia circum flumina.* Symethos fluvius est Siciliæ, à rege Symetho dictus. haud longe ab vrbe Catinenfi. circa quem sunt Palici dei, quorum talis est fabula, Æneam nympham, vel ut quidam volunt Talam Iuppiter cum vitiaffet, & fecisset grauidam, timens Iunonem (secundum alios, ipsam puellam) Terræ commendauit, & illic enixa est. Secundum alios, partus eius postea cum de Terra erupisset, duo pueri Palici dicti sunt, quasi iterum venientes. nam *iterum* est iterum venire. Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt & eorum immutata sacrificia. Inde ergo *Placabilis ara:* quia mitigati sunt eorum numina. Palicos nauticos deos Varro appellat. Alij dicunt Iouem hunc Palicum propter Iunonis iracundiam in Aquilam commutasse: Alij Vulcani & Æneæ filium tradunt, sed incertum & qua recondita historia Arcentem istum induxerit, neque enim sine ratione vel lucus Martis appositus est: & quid homo. Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra cum Ænea dicit ad Italiam peruenisse? *Liquefacto tempora plumbo Diffidit.* Plumbum enim iactum nimio rotatu & æris calore dissoluitur. Statius, *Et arsuras caliper inania glandes. Porrectum extendit arena.* Intelligimus eum cecidisse trans murum. dicendo autem multa, ostendit corporis proceritatem. *Tum primum bello.* Hoc loco puerum ideo postea fecit armari, quia legit in historia pueros de bellis gloriam reportasse. Filium Marci Drusi annorum sexdecim: Crispini filium Crispinum in Corsica, cum fugeret exercitus Spurij Carnilij Consulis, bellum restituisse. Apud Soram bello Itahæo ab Herennio puerum in ætatem eductum, à quo hostem occisum spoliatumque Lucij Tarquinij filium quem ob hoc pater aurea bulla prætextaque donauit. *Minorem Germanam.* Quia maior nympha fuerat Iouis voluntatis.

D

44 Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
 Vociferans, tumidusque nouo præcordia regno
 Thas, & ingentem sese clamore ferebat.
F Non pudet oblatione necum, & alioque teneri
 Bis capiti Phryges, & anoti prætereuntes
 En qui post hæc bello commissa poscunt.
 Quis deus Italiam, quæ vos dementia adigit?
 Non hic Atrida, nec sancti silet Vlysses.
 Durum & strupe genus: uatos ad flumina primum.

1067

*Deserimus: seuoque gelu duramus, & undis,
Venatu inuisant pueri, syluasque fatigant:
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.*

Digna atque indigna relatu. Indigna, id est turpia & obscœna. Ut dici solet fanda & nefanda. *Novo regno.* Aut noua regij generis affinitate: aut quia ipsi per regis filiam portio debebatur imperij. Aut partem regni à Turno acceperat. *ingentem sese clamore ferebat.* Non erat ingens, sed se esse clamabat ingentem. *Iterum.* Denuo. Nam iam tertio obsidentur: & iterum, non nisi de duobus dicimus. *Bi capis Phryges.* Semel ab Hercule, postea à Græcis. Alij tradunt semel à Græcis, & nunc à Latinis, & hoc magis aptum esse Numani personæ, vt se cepisse existimet, qui tam iactans & petulans inducatur. *Morti præendere muros.* Emphasis est Morti enim pro bello potuit. Sic supra, Læti discrimine paruo. Cum potuerit hosti dicere, scilicet vt nihil Troianis reliquam * perire. *Nostra connubia.* Aut quasi Turni cognatus loquitur: aut inuidiosè retorquet nostra connubia, & vult causam omnium esse communem. *Italiam.* Ad Italiam. *Non hic Atride.* Exaggeratio vituperationis, nam non tantum se Troianis, sed etiam eorum victoribus præfert. Potest & Atridas intelligi, quarum coniuges aut deserunt maritos, aut interimunt reuertentes. *Fandi fides.* *Ulysses.* Aut fallax, aut *durum à stirpe genus.* Italix disciplina, & vita laudatur: quam & Cato in originibus, & Varro in gente populi Romani commemorat. *Gelu duramus, & undis.* Undis gelidis: & est in *duo diebus*, vt Hamis auroque trilecem: Nam nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent: ante aquam diceret, sic gelu. *Venatu.* Pro venatu. vt. *Curru pro currui:* Ablatiuus dubius, vel pro datiuo. *Pueri.* Bene venationem pueris dedit, ore * rusticum iam iuuenibus. *Sylua, que fatigant.* Ipsi fatigantur in syluis: vel pro feris syluas posuit in quibus sunt feræ. *Flectere ludus equos.* Aliorum labor nostræ pueritix ludus est. *Flectere* autem verbo antiquo vsus est, nam equites apud veteres *Flexuntæ* vocabantur, sicut ait Varro rerum humanarum. Sane Poeta meminit sui, nam ait superius *Ante urbem pueri, & primæuo flore iuuentus Exercentur equis.*

45 *At patiens operum paruoque assueta iuuentus,
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello,
Omne enim ferro teritur, versaque iuuenicum
Terga fatigamus hasta: nec tarda senectus
Debiluat vires animi, mutatque vigorem:
Canicem galea premimus: semperque recentes
Conuolare iuuat prædas, & viuere rapto.
Vobis picta croco & fulgenti murice vestis:
Desidue cordi: iuuat indulgere chorœis:
Et tunica manicas & habent redimicula mitra.
O vera Phrygia (neque enim Phryges) ite per alta
Dindyma, vbi assuetis bisforem dat tibia cantum:
Tympana vos buxusque vocat. Berecynthia matris
Idæ: snute arma viris, & cedite ferro.*

At patiens operum, paruoque assueta iuuentus. Hoc & in Georgicis laudat. nam magna virtutis est in nimio labore paruis esse contentum. *Terram domat.* Bene bellico vsus est verbo: & ne à re militari discederet, non dixit terras colimus, sed domamus: ac si diceret, cum hostes deint, terras ferro domamus. *Quatit oppida bello.* Oppidum quidam à vico castelloque magnitudine secernunt. Alij locum muro, fossate, aliave qua munitione conclusum. Alij locum ædificiis constitutum, vbi sanum, comitium, forum & murus sit. Alij oppidum dici ab oppositione murorum, vel quod hominibus locus esset oppletus, vel quod opes illo munitionis gratia congestæ sunt. *Versa iuuenicum Terga fatigamus hasta.* Agriculturam sine officio belli non gerimus. Est autem *versus* & *opponere*. Nam sic ita versa hasta iuuenicum terga fatigamus, id est cædendo vrgemus. *Tarda senectus.* In aliis sera senectus. *Nec senectus Debilitat vires animi.* Bene animi, quia non est auius corporis dicere. Nec enim potest fieri, vt quamuis robustus senex, vires habeat prioris ætatis, & suæ comparetur adulescentiæ. Nunc ergo licet dicat fortes esse etiam senes, bona tamen est vsus temperatione, vt diceret nihil animorum vigori

- A** vigori derogare temporis, vetustatem. *Canicem galea premimus.* Id est semper militamus. *Vobis pieta croci.* Vituperatio Trojanorum, in qua vitur argumentis quæ in rhetoricis commemorat Cicero, à gente, habitu, & gestu. Et sunt molliores versos apti ad carpendam molliciem. Sane vestes acu pictas coloribus Friges primi inuenerunt, nam ideo & artifices talium vestium Frigiones appellantur. *Fulgenti murice.* Purpura. Hanc autem vitio & dedecori apud maiores fuisse constat. Iuuenalis, *Peregrina igno:aque nobis Ad se:us atque nefas quæcunq; est purpura ducit.* *Desilie cordi.* Vobis sunt, & est ab animo argumentum. *Choreis.* Seruauit hoc loco naturam syllabæ, quæ in sexto metri causa corripuit. *Ut, Pars pedibus plaudunt choreas & carmina dicunt.* *Et tunica manicas.* Tunica vestræ habent manicas, quod etiam Cicero vituperat, dicens, *Manicatis ac ta:aribus tunices.* Nam colobius vtebantur antiqui. Sane habent bis subaudiendum. *Et habent redimicula mira.* Illud dicturus fuerat, Habetis in pilleis redimicula: quod conuertit in vituperationem maiorem, dicens, *Religatas habetis mitras.* nam pillea, virorum sunt: mitræ femininarum quas calanticas dicunt. *Mitra autem proprie Lydorum fuit, vt, Mæonia mentum mitra.* quem habitum imitati sunt Troiani. Alij mitras meretricum esse voluerunt, quod hic est tanquam effeminatis obiectum. *Overæ Phrygiæ.* Ipsos vituperauerat Phryges: nunc ad maiorem iniuriam Phrygiæ non Phryges dixit. *Alta Dindyma Montes matris deum.* Ire autem per alta sic dixit, quasi currite per dindyma, & ducite choros per dindyma: nec sufficit *Nomæno* loqui iniuriam Trojanorum, nisi etiam sacris nominum coniunctam faciat. Sed hoc iam quasi moriturus loquitur, hoc est enim *Digna* atque indigna relatu *Vociferans,* vt digna sint quæ de suorum virtute dixit, indigna, quæ impia & in deos ausus est. *Biforem dæ tibia cantum.* *Biforum,* imparum. Et seruauit eis tiliarum suarum, id est Phrygiarum naturam. *Tibiæ aut ætranz dicuntur,* quæ sunt pares, & æquales habent cauernas. Aut Phrygiæ, quæ & impares sunt, & inæquales habent cauernas. Ergo *biforem,* difsonum, dissimilemque. Non sunt pari modulatione compositæ. *Vt enim ait Varro, Tibia Phrygia dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum acutum sonum habet, alterum grauem.* *Buxusque vocat Berecynthia.* A monte Berecyntho dicta. Dicitur autem & hęc *buxus* & hoc *buxum* vt, *Et torno rasilæ buxum.* Vnde superfluo quidam arborem generis feminini esse volunt, cum hoc loco etiam de ligno generis feminini habeamus exemplum. *Et cedite ferro.* Aut ferium relinquit: & est iteratio. Aut cedite ferro, id est cum viri non sitis, abscindite partem virorum.

- D** 46 *Talia iactantem dictis, ac dira canentem*
Non tulit Ascanius, neruoque obuersis equino
Contendit telum, diuersaque brachia ducens,
Constitit ante Iouem, supplex per vota precatus:
Iuppiter omnipotens audacibus annue ceptis.
Ipsè tibi ad tua templa feram solennia dona,
Et stituam ante aras aurata fronte iuuenicum
Cadentem, pariterque caput cum matre serenem,
Iam cornu petat, & pedibus qui spargat arenam.
- E** *Auduit, & cæli genitor de parte serena*
Intonuit læuum, sonat una lethifer arcus.
Effugit horrendum stridens elapsa sagitta,
Perque caput Remuli venit, & caua tempora ferro
Traiecit, i. verbis virtutem illud superbis.
Bis capri Phryges hæc Rytulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius, Teucri clamore sequuntur,
Lætiæque fremunt, animosque ad sidera tollunt.

- F** *Iactantem.* De suorum gloriâ. *Dira canentem.* Ad iniuriam Trojanorum. *Neruoque equino.* Quia in arcibus nerui equini solent esse. *Accius Philoctetæ, Tendeis neruo equino concisa tela.* *Ante Iouem supplex per vota precatus.* Atqui Apollinem debuit inuocare iactaturus sagittas, sed diximus ideo Iouem inuocatum, quia omne initium & incrementum Ioui debetur: vt, ab Ioue principium Mutæ. Vnde nunc Ascanius non quid faciat, cogitat: sed quod primum, inde inuocat Iouem. *Iuppiter omnipotens.* Hoc epitheton interdum ad gloriam numinis ponitur, interdum ad causam dicentis. Namque hoc loco dicendo *omnipotens,* ostendit eum etiam his qui per se minus valent, præstare posse virtutem. *Ipsè tibi.* Bene ipse, quia adhuc pro Ascanius

pater solebat sacrificare, nam ideo & solemnia ait, quæ fieri solerent, vt se ostenderet, si victoria & pax esset secuta, etiam illius officij capacem esse. *Feram solemnia dona.* Feram, de iuueno non dicimus, sed adducam. Intelligimus ergo alia dona eum ferre promississe. Singulis enim numeribus certa sunt dona que offeruntur. Vnde est, *Strueremve suis altaria donis, id est congruis.* *Et stauam ante aras.* Per aras se daturum victimam ostendit alibi, *Si ductus cornu stabit sacer hircus ad aras.* Quotiens enim victima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucanus, *Discussa fugi ab ara Taurus.* Iuuenium autem secundum Romanas ceremonias dicit. Nam Ioui de tauro non immolabatur, vt etiam in tertio diximus, nisi eum triumpho nomine suo uetarium faciebant: quod tamen ideo admissum est, quia non tantum Ioui, sed & aliis diis qui bello præsent, sacrificabatur. *Aurata fronte iuuenum.* Ita enim victima ornari consueuerat. *Candentem.* Candidum, Iuuenalis, *Duc in Capitolium magnum cretatumque bouum. Caput cum matre ferentem.* Hoc est non iuueni matrem, sed que iam peperisset. Vnde consuetudo permansit, vt vacca simul & caprea auratis cornibus Ioui Capitolino immolarentur. Et æqualem matri nondum patri. Iuuenalis, *Quem iam pudeat vbera matris. Ducere: qui vexat nascenti robora cornu. De parte ferena.* Vt non caudæ sit, sed augurij. Et auspicij vis ostenditur, solent enim tonitrua per tempestatem inferri. *Imoni leuum.* Proispermum. Vt enim supra diximus, quæ sinistra nobis videntur, inuentibus cœlura, illic dextra sunt non quod sinistra bona sunt, sed quod dextra cœli, nobis sinistra sunt, *Sona: vna fatis arcus.* Simul vt cognouit augurium. *E fugit.* Melius *sfugit* legitur. Et figura est horrendum effugit. *Per que caput Remus venit.* Figura hæc vulnere plerumque non sine ratione ponunt Poetæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, & superbum: quod vitio capitis euenit. Horatius, *Atoli ne vacuam plus nimio gloria verticem.* Sic Homerus, Therfiten à tergo vulneratum dicit vique ad præcordia (nam ait *κατα σπῆρας*) quia stultum induxerat. Item de Achille dicit, *κατα δὲ χροῖον.* Item *περὶ τὸν κροῖον:* quem legimus in talo esse vulneratum. Vel ideo per caput & caua tempora, vt diuinitus missio telo nulla pars corporis, sed caput vulneraretur, scilicet vt hominis qui infanda & impia de religionibus dixerat, sacrilegium capite expiaretur. *Vir u em inludo.* Inludo tibi & insulto tibi dicimus. Nam inludo te figuratum est, vt hoc loco. Item. Insulto te Sallustius, *Multos à pueritia bonos insultauerat. Hæc Rutulis.* Pro talia, vitauit pronomen. *Hoc t. numm Ascantiu.* Edixit & fecit. *Animosque.* Aut luos, aut Atcanij per fauorem.

47 *Etheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat
Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:
Macte noua virtute puer, sic iur ad astra,
Dijs genite, & geniture deos, iure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident,
Nec te Troia capit. Simul hæc effatus ab alto
Ethere se mittit, spirantes dimouet auras,
Ascantumque petit: forma tum vertitur oris
Antiquum in Buten, hic Dardanio Anchisa
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos.
Tum comitem Ascantio pater addidit, ibat. Apollo
Omnia longæuo similis, vocemque coloremque,
Et crines albos, & seua sonoribus arma:
Atque his ardentem dictis affatur Iulum.
Sit satis, A reide, telis impune Numanum
Oppetisse tuis: primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, & paribus non inuidet armis:
Cetera parce puer bello, sic orsus Apollo
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis euauit auram.*

Acies urbemque. Syllepsis. *Nube sedens.* Vt sedent numina. *Iuno: Ne tu me aëria solam nunc nube videres.* Digna indigna pati. *Victorem.* Bene ei qui unum occiderat addidit dignitatem.

Affatur

- A** *Affatur Iulium.* Non ita ut Iulus audiret. *Maeste.* Magis aucte adfectata gloria. Et est sermo tractus à sacris. Quotiens enim aut tuis aut vinum super victimam fundebatur, dicebant, maectus est taurus vino vel ture, hoc est cumulata est holtia & magis aucta. Maectus ergo pro maectus esto, vocatum pro nominatio posuit, ut Persius, *Stemmace quod Tusco ramum millesime ducis Censoremve tuum vel quod trabeate saluissas*, pro millesimus & trabeatus: & Virgilius, *Vicinolique ignare pa. as inuadere portus.* Pro ignarus, & alibi. Quod Amalene pater, pro Amalenus, sic ergo & maectus pro maectus, quod autem Esto non addidit, ab antiquitate desciuit, nam veteres maectus esto dicebant, sed hoc secutus suam consuetudinem fecit. Nam & alibi, *Diues inaccessos vbi solis filia Lucos:* & iterum *III. Æn. Diues quæ munera Dido, prætermisit cuius rei diues, cum veteres diues illius rei dicerent: quod ipse alibi, Diues opum variarum, & Diues pictæ vestis & auri.* Item cum veteres natalem diem, vel locum, vel tempus dicerent, ut Horatius, *Nasalemque m. res Delon Apollini,* & Plautus in *Pseudolo: Natalem hunc mihi diem scitu esse:* Virgilius his omissis dixerit, *Phyllida mitte mihi, meus est natalis Iola.* Ergo & hic ita subtraxit, nam integrum est maectus esto noua virtute puer: Maectus autem apud veteres etiam maectatus dicebatur, ut Ennius, *Luius inde redit magno maectatus triumpho.* Et Lucilius lib. v. *Maectus, inquit, virtute simulque hu. viribus esto.* Et in Pontificalibus sacrificantes dicebant deo, *Maectus hoc vino inferio esto. Noua virtute puer.* Aut magna & mira: ut Pollio & ipse facit noua carmina. Aut re veta noua, id est rudi quantum ad bellum. *Dius genite.* Propter Venerem. *Geniture deos.* Propter Iulium Cæsarem & Augustum. *Iure Merito. Gente sub Assaraci* Sub gente Romana. Assaracus enim pater est Cyprios, auus Anchisæ. *Fato ventura.* Magna, hæc enim bella sunt grauiora quæ fatali ratione proueniunt, & Troiana & Thebana. *Resident.* Sedabuntur, ut tempestatem residere dicimus. *Nec re Troia capit.* Vel maior es quam patria, vel maior es meritis quam ciuitas in qua nunc es. Lucanus de *Catare: Plus patria potuisse tua. Spirantes.* Vitales, quibus spiramus & viuimus. *Ascaniumque petis.* Notandum petis sine insidiis dictum. *Antiquum in Buce.* Hic Buce semel hic nominatur, ut bis, *Nautes. Fidisque ad limina custos.* *Aedituus fuit:* quod, ut supra diximus, in ingenti honore apud maiores fuit, illic enim & epulabantur, & deos colebant. Censuram etiam omnes illic seruabant, quod etiam Plautus in *Asinaria*, qua inducit Sauriam seruum atriensem in tota familia plurimum posse. *Ad limina, sane figuratum. Sæua sonoribus arma.* Strepitu terribilia. Et ut sunt sæua arma quæ habent sonorem: *Ut, aurea bullis Cingula: An etiam sonoribus sæua? Ardentem.* Desiderio dimicandi. *Vnde, animosque ad sydera tollunt.* Melius Atcanij intelligimus, sicut Statius de *Menæceo, Et laudibus implet honestis. Æneid.* Patronymicum hoc non venit ab eo quod est Æneas. Nam hic Æneades & Æneade faceret. *Primam hanc tibi magnum Apollo.* Dicendo *primam*, pollicetur & aliam. *Concedere autem ideo se dixit, quia sagittarum deus est: & licet eum Iupiter iuuerit, Apollo tamen suum sibi officium vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit.* Et enim quæ ab alijs numinibus poscimus, tunc implentur, si non aduersentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus, vnde & in quarto Iuno ait, *Adero & tua si mihi certa voluntas.* Hoc est, *Quod in me est, iungam eos: restat ut & tu tuum velis impleri officium. Paribus non imis des armis.* Pari gloria. Nam ut Apollo puer extinxit Pythonem in vindictam matris, sic Numanum Ascanius. Paribus ergo armis, id est similibus, non peritia, sed triumpho. *Cætera.* Deinceps: & est aduerbium. Id est in cæterum, est autem Ennianum. *Cætera quos peperisti ne cures. Orsus.* Modo locutus, id est pro eo qui desierit: alias coepit, quod magis est proprium, ut Sic Venus, at Veneris contra sic filius orsus. *Medio sermone.* Ideo medio, quia non respondit Ascanius. Sermo est enim duorum vel plurium oratio.

48

*Agnouere deum procures, diuinaque tela
Dardanide, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugna dictis ac numine Phœbi
Ascanium prohibent: ipsi in certamina rursus
Succedunt, animosque in aperta pericula mittunt.*

E

*It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acris arcus, amenta que torquent.
Sternitur omne solum telis: tum scuta caueque
Dant sonitum flictu galeæ, pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens pluuiæ hœdis
Verberat, imber humum: quam multi grandine nimbi
In vada præcipitant, cum Iuppiter horridus austris*

Torquet aquosam hyemem, & caua nubila rumpit.
 Pandarus & Bitias, Idae Alcanoro creti,
 Quos Iouis eduxit luco syluestris Hiera,
 Abietibus iuuenes patriis & montibus aquos:
 Portam, qua ducis imperio commissa, recludunt,
 Freti armis, ultroque inuitant mœnibus hostem.

Fuga. Abscessu & more suo abeuntes deos inducit agnosci. *Phaetramque sonantem.* Quia ait supra. Et sua sonoribus arma. *Dilis.* Propter auditam orationem. *Ac numine.* Propter agnitum deum. *Animasque in aperta pericula mistunt.* Plus enim quam manifesta sunt praesentia pericula, quando audientibus Troianis bello prohibebatur Ascanius ne periclitaretur. *Intendunt acres arcus.* Pro ipsi acres. Ut enim & in primo diximus, arcum unusquisque habet pro viribus suis. *Amentaque torquent.* Pro tela amentis torquent: nam amentum, est lorum quo media hasta ligatur & iacitur. *Flictu.* Pro adflictu vel inflictu, id est icu. nam detrahit more suo praepositionem. Et loquutus est iuxta antiquum morem. Pacuvius Teucro: *Flictu narium. Pluvialibus haedis.* Sub Tauri cornu est signum, cui Auriga nomen est: hunc cum Tauro una clara stella coniungit. Retinet autem Auriga stellas duas in manu, quae Haedi vocantur, & capram quam Amalteam dicunt: quarum & ortus & occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriente autem Scorpione occidunt. *Iuppiter.* Acr. Ut Horatius, *Manet sub Ioue frigido venator. Eduxit.* Quidam pro educeavit volunt intelligi. *Montibus aquos.* Idae, vel eius arboribus exaquandos. *Ducis imperio commissa.* Aut quae ei commissa fuerat imperio absentis Aeneas: aut, quod est melius quae imperio Aeneas fuerat commissa, id est clausa. Vnde & commissurae dicuntur coniunctiones tabularum secundum superiorum sensum: Contrarium est quod dixit, Rectores iuuenum & rerum dedit esse magistros. Aeneas enim abicedens principibus omnium rerum commiserat curam. Alij ducis Aicanium accipiunt: Alij commissam ideo clausam accipiunt quia superius lectum est, Heia ingenti clamore per omnes Condunt se Teucris portas. Quietis enim rebus portae patebant, per quas se Teucris sub adventum hostis receperant. Propterea quod ait, Namque ita discedens praeeperat optimus armis Aeneas, si qua interea fortuna fuisset, Non a quo dare se campo, non obuia ferre Arma viros, sed castra fouere. Sane commissam deest sibi vel illis. Pandaro & Bitiae, ne contrarium sit quod dixit, Rectores iuuenum & rerum dedit esse magistros. Scimus enim quod Mnestheo & aliis ducibus imperauerat Aeneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent, ut, Castra modo, & tutos serua- rent aggere muros. Item legimus Mnesthea & Serestum ductores fuisse, & rerum magistros, non Pandarum & Bithiam. Vnde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, Commissam portam, id est creditam Pandaro & Bithiae, qui duces non erant. Ergo melius est ut commissam dicamus clausam, quam creditam Pandaro & Bithiae. *Mœnibus.* Pro in moenia.

49 *Ipsi intus dextra ac laeva pro turribus astant,*
Armati ferro, & cristis capita alta coruscis:
Quales aëria Liguëtia flumina circum,
Sine Padi ripis, Etheis seu propter amœnum,
Consurgunt gemina quercus, in tonsaque caelo
Attollunt capita, & sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
Continuo Quercens & pulcher Equicolus armis,
Et praeceps animi Tmarus, & Mauortius Hamon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso porta posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus ira:
Et iam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum, & procurrere longius audent.

Pro turribus: Aut vice tutium: aut pro defensione. *Armati ferro.* Aut bene instructi armis: aut, ut Asper dicit, ferrea corda habentes, id est dura, cruenta cogitantes: ut Ennium sit secutus qui ait, *Succincti corda macheris.* *Liguëtia flumina.* Padus Italiae fluuius aliquas provincias

- A** cias dextra læuaque contingit, inter quas & Venetiæ partem præterfluit. Athesis Venetiæ fluvius est Veronam civitatem ambiens & in Padum cadens. Liqueta Venetiæ fluvius est inter Altinum & Concordiam, quam nunc commemorat, nam Liqueta non est epitheton, nemo enim à generalitate transit ad species. Vnde apparet quia Liqueta legendum est, & non liquentia. *Intonsaque celo.* Hoc ad supradictas cristas refertur. *Gemine quercus.* Non quia tantum duæ nascuntur, sed ad istorum similitudinem respexit: id est quando similes eleuantur quercus. *Pulcher equiculus armis.* Ut pulcher armis, pulcher vestibus: & melius figuratum quam si dixisset pulchris armis. *Præceps animi.* Figurate genitiuo iunxit, nam dicimus præceps iracundia, præceps furore. *Mavortius Hæmon.* Non Martis filius, sed bellicosus. *Agminibus totis.* Deest ab, & significat eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe alios fugatos, alios interemptos, quidam dubium putant utrum ab agminibus totis terga dedere, an ab agminibus versi. *Posuere in limine vitam.* Ut animasque in vulnere ponunt. *Animum discordibus ira.* Hostilibus, scilicet Troianorum, qui à Rutulis discordabant.

50 *Ductori Turno diuersa in parte furenti,
Turbantique viros, perferitur nuntius hostem
Feruere cade noua, & portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam, fratresque superbos,
Et primum Antiphaten (is enim se primus agebat)
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Comiecto sternit iaculo: volat Itala cornus
Æra per tenuem, stomachoque infixâ sub altum
Pectus abit: reddis specus atrî vulneris vnam
Spumantem, & fixo ferrum pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymantha manu, tum sternit Aphydnum.
Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem
Non iaculo (neque enim iaculo vitam ille dedisset)
Sed magnum stridens contorta phalarica venit
Fulminis acta modo: quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis & auro
Sustinuit: collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, & chlypeum superintonat ingens.*

- Nuntius.** Et qui nuntiat dicitur & qui nunciatur, sed modo hic qui nunciatur. *Fratresque.* Quos supra portâ dixit tenere. *Se primus agebat.* Iuxta veteres agebat, pro veniebat, ut, Ecce gubernator sese Palinurus agebat. Plautus in Mollellaria. *Vnde agis te?* Ut enim nos e cōtrario dicimus duco menta illi, agit se *Son tu ager,* se agebat. Hoc est incedebat. Tractus autem sermo est à ratione Physica. Nam agitur corpus animi iudicio. Vnde Terentius, *Quo te agis?* *Thebana de matre.* Parenthesis est. Sane Thebæ aliæ Ægyptiæ, aliæ Bœotiæ, aliæ Frigiæ. *Sarpedon alti.* Id est nobilis. *Itala cornus.* Telum de Itala cornu factum, & materiam pro opere posuit. *Stomach.* Infixa. Græcus sermo est. *Specum vulneri.* Poetica exaggeratio. Specum enim pro cauatione posuit. *Et fixo ferrum in pulmone.* Et ferrum fixum, & pulmonem fixum possumus accipere. *Erymantha manu.* Id est gladio cominus ferit. Nam illi, de quibus superius dixit, non manu occisi sunt, sed misso iaculo. Ergo ad differentiam teli iacti, accipe manu id est gladio. *Ardentem oculis animique frementem.* Et gestu corporis, & mente commotum. *Neque enim iaculo.* Parenthesis. *Vitam dedisset.* Pro reddidisset. *Phalarica venit.* De hoc telo legitur, quia est ingens, toro factum, habens ferrum cubitale supra quod veluti quædam sphaera, cuius pondus etiam plumbo augetur, dicitur enim ignem habere adfixum Ituppa circumdarum, & pice oblitum: incensumque aut vulnere h. stem, aut igne contumit. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas phalas dici manifestum est. Vnde & in circo Falæ dicuntur diuisiones inter Euripum & metas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna edit solebat. Iuuenalis, *Consulit ante phalas, delphinorumque columnas.* Hinc phalarica hasta: sicut alia muralis. S ne phalaricam Lucanus dixit neruis mitti toralibus & quadam machina. ut, *Hunc aut toralibus vibrata*

phalarica nervis Obruat. Virgilius vero ait, Turnum manu iaculari potuisse. Vnde apparet aut à Lucano ad auxesim illius qui occidendus fuerat, esse dictum: aut à Virgilio ad laudem Turni, qui talem hastam manu iaculatus est. *Fulminis acta modo*. Amat tela cum impetu venientia fulminibus comparare. *Tauræ terga*. Vsurpauit pro taurina. Alibi taurinis follibus. Vnde sicut & Plinius dicit, *Derivationes, firmas non habent regulas, sed exeunt prout authoribus placet*. Bene autem per transitum eius arma descripsit. *Duplici squama & auro*. Id est duplicibus squamis aureis. Squamæ autem sunt loricarum cathenæ in modum squamæ compositæ. Sane squamæ & splendorem significant, si à piscibus veniat: & sordes, si ab equalore. Sed in Virgilio splendorem ubique significat. *Et clypeum super insonat ingens*. Aut ipse ingens super clypeum insonat: aut ingens clypeum super ipsum tonat. Nam lectum est etiam hoc clypeum, ut probat Caper: eo magis debemus accipere. Nam Homerum imitatus est qui ait, *ἀεθλον δὲ τοῦτο ἰν' αὐτοῖς*.

51 *Qualis in Euboico Baiarum littore quondam
Saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
Constructam iaciunt ponto: sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit:
M. scent se maria. & nigra atolluntur arena:
Tum sonitu Prochyta alta tremi, durumque cubile
Inarime, Iouis imperijs imposta Typhæo.
Hic Mars armipotens, animum viresque Latinis
Addidit: & stimulos acreis sub pectore vertit:
Immisitque fugam Teucris, arumque timorem.
Vndique conueniunt: quoniam data copia pugna,
Bellatorque animo deus incidit.
Pandarus vi fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat, res,
Portam vi multa conuerso cardine torquet
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Mœnibus exclusos duro in certamine linquit:
Ast alios secum moludit, recipitque ruentes
Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque iucluserit urbi,
Immanem veluti pecora inter inertia tigrin.*

Euboico Baiarum littore. Bene Baiarum addidit, ne Eubœam insulam intelligeremus, vnde Chalcidenses venerunt qui condiderunt Cumas, quæ sunt Bais vicinæ. Postianus de aduentu Æneæ & Lutatius communium historiarum. Boiani Euximi comitis Æneæ Nutrice & ab eius nomine Bais vocatas dicunt: veteres tamen portum Bais dixisse Varro à Baio Vlyxis comite, qui illic sepultus est, & Bais dictas tradit. *Quondam*. Hic quondam pro expletiva posuit. Alij quondam medijs temporis volunt, quidam quondam ad perpetuitatem temporis referunt, hoc est ut solet fieri. *Ponto iaciunt*. Hoc est contra Pontem. Sic illi. Sic protrahendum, nam cum dixisset qualis, addidit, sic illa *Prona trahit*. Ita enim exædificantur. *Prochyta alta tremi*. Atqui hæc insula plana est: sed epitheton de præterito traxit. Nam ut dicit Plinius in naturali historia, Inarimes insula fuit alta, quæ terræ motu diffusa aliam insulam fecit, quæ Prochyta ab effusione dicta est *ἰνὸν τὸ ἀεθλον*. Hunc Neuius in primo belli Punico de cognata Æneæ nomen accepisse dicit, sed Narines nunc Aenaria dicitur, & sæpe fulgoribus petitur: ob hoc quod Typhæum premat, & quia in eandem contumeliam simiæ missæ sunt quas aetorum lingua natius dicunt, ob quam causam Pithecoliam etiam vocitant, licet diuersi auctores varie dicant. Nam alij hanc insulam Typhæum, Alij Enceladum tradunt premerere, & putatur noue dictum Inarimem, quod & singulari numero, & addita syllaba dixerit, cum Homerus *ἰνὰ τὴν* posuerit, ut prior syllaba præpositionis locum obtineat. Lyuius in libro nonagesimo quarto, Inarime in Maconiæ partibus esse dicit, ubi per quinquaginta milia, terræ igni exisse sunt, hoc etiam numerum significasse vult. Prochyta ergo alta, quondam scilicet. *Durumque cubile*. Hoc est mortiferum, ad poenam statutum. *Stimulos acreis*. Scitendi scilicet. nam sunt & timoris & libidinis stimuli. Notanda quoque proœconomia quæ id agit ut verisimile sit Turnum victorem euasisse de ca-

A de castris. *Vndique conveniunt.* Non dicit qui conveniunt, sed illi sine dubio quibus Mars iniecit audaciam, inuenta opportunitate irruerunt castra Troiana. *Quoniam.* Postquam. *Obnixus.* Connitus, conabundus. *Duro in certamine loquitur.* Sine ipse evadendi. *At alios secum includit.* Pro hostibus quoniam multos tuos exclusisset. *Staius.* *Far operi iactus a lucro.* Namque hoste rec-pro *Exclusere suos.* Potest tamen & dubium esse, *Includit, utrum hostes, an suos? Vtro.* Insuper. *Demens.* Pathos per perionam Poetæ proferendum. Alibi, Sed tum forte caua dum perlonat æquora concha Demens, & cantu vocat in certamina diuos. *Rutulum.* Potest acculatiuus esse, potest & genitiuus.

B 52 *Continuo nova lux oculis oculis effulsit: & arma
Horrendum sonuere: tremuit in vertice crista
Sanguinea, clypeoque micantia fulgura mittit.
Agnoſcunt faciem inuisam atque immania membra
Turbati subito Æneada: tum Pandarus ingens
Emicat, & mortis fraterna feravidus ira
Effatur: Non hac dotalis regia Amata,
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castrâ inimica vides, nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:*

C *Incipe, si qua animo virtus, & consere dextram:
Hic etiam iuuenium Priamo narrabis Achillem.*

Dotalis regia Amata. Aut tibi data per dotem, aut quia sperabatur. Et bene Amata, quæ illum sola generum esse cupiebat, contra mariti iudicium. Ergo eum mulieri probatum non viro dicit. Notandum tamen quia id agit ut ostendat non se per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime profutura castra penetrasse. *Olli subridens.* Magnam confidentiam virtutis ostendit. *Priamo narrabis Achillem.* Propter illud Sioyllæ, Alius Latio iam partus Achilles. Hoc autem sic dictum est ut illud, Degeneremque Neoptolemum narrare memento.

D 53 *Dixerat ille rudem nodis, & cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere aure vulnus: Saturnia Iuno
Detorsit veniens, portæque insigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies: neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait: & sublatum alte consurgit in enses,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Diuidit: impubesque immani vulnere malas.
Fuit sonus: ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus, atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens: atque illi partibus equis
Huc caput atque illuc humero ex vitroque pendit.*

E *Rudem nodis.* Non leuem, nec pulchram, sed fortem. *Cortice crudo.* Viridi. Nam hasta igni plerumque torrentur. *Vulnus Saturnia Iuno Detorsit veniens.* Vulnus veniens, id est ictum quo vulnerari debuit. Plerique, sed non idonei commentatores, dicunt hoc loco occisum Turnum: sed causa æconomix gloriam à Poeta Æneæ esse seruatum: quod falsum est. Nam si veritatem historix requiras primo prælio interemptus Latinus est in arce, postea simul Turnus & Æneas, postea Mezentius ab Alcanio. *Telum.* Telum gladium dixit à longitudine. Vnde & mustela dicitur, quasi mus longus. *Versat.* Librat, iactat, & est Ennianum, *Versat mucronem.* Telum autem pro gladio posuisse illud significat, quod infert paulo post, *Consurgit in enses.* *Is teli.* Par, similis. *Alte consurgit in enses.* Genus ferendi Gallicanum. *Salustius.* *Regressi ad faciliores ictus loco cedebant Impubesque.* Pathos ex ætate mouit. *Huc caput.* Huc pendit figurate.

54 Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
 Et sic continuo victorem ea cura subisset,
 Rumpere claustra manu, sociosque immittere pariter,
 Vltimus ille dies bello gentique fuisset:
 Sed furor ardentem, cedisque insana cupido
 Egit in aduersos.
 Principio Phalarim, & succiso poplite Gygen
 Excipit: hinc raptas fugientibus ingerit hastas
 In tergum (Iuno vires animumque ministrat.)
 Addit Halyn comitem, & confixum Phoegea parma:
 Ignaros deinde in muris, Martemque cientes,
 Alcandrumque, Haliumque, Noemonaque, Prytanumque
 Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem
 Vibranti gladio connixus ab agere dexter
 Occupat: huic vno deiectum cominus ictu
 Cum galea longe iacuit caput: inde ferarum
 Vastatorem Amycum, quo non felicius alter
 Vngere tela manu, ferrumque armare veneno:
 Et Clytium Aolidem, & amicum Cretea Musis,
 Cretea Musarum comitem, cui carmina semper
 Et cithara cordi, numerosque intendere neruis:
 Semper equos, atque arma virum pugnasque canebat.

Bello gentique fuisset. Quia illic Aescanius extinguebatur. Cedisque insana cupido. Oeconomia est qua exulat Turnum cur non a porta fugatis Troianis penitus deleta sint castra. Principio. Intra castra, post Troianorum fugam. Succiso poplite Gygen Excipit. Ordo est, Excipit & succidit poplitem, vt. Postibus haec sit adesis, & Scuta latentia condunt. Nam ante fuit vt eum circumueniret insidiis. Poples autem sciendum pro breuem esse, sicut in Sereno legitur: & fit longa positione. Hinc. Deinde, nam ordinis est aduerbium non loci. Raptas autem, de hostium cadaveribus. Nam quod dicit Donatus, ab armigero, non procedit. Cum solus inclusus fuerat Turnus, vt post ait, Vnus homo, quamuis possit, sicut in Suggere tela mihi, & paulo post, Tum magnam corripit hastam, Et iacit. Iuno vires animumque ministrat. Oeconomia, vt quod dicit possit esse verisimile. Martemque cientes. Pugnam agitantem. Alcandrumque, Haliumque, Noemonaque, Prytanumque. Homeri versus, tantum coniunctione mutata. Vnde apparet non ad historiam, sed ad ornatum poematis haec nomina pertinere. Tendentem contra. In se facientem impetum. Cum galea longe iacuit caput. Ad exprimendam celeritatem praerito vsus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longe iaci, praemissa loci altitudo significat. Felicius. Peritior. Nam in vngendis telis non est felicitas, sed peritiam. Sane nec vngo, nec vngentum a recipit, excepto vno nomine vt vnguen. Vnde est. Et pingues vngue cerae. Est autem mira breuitate inducta descriptio. Ferrumque veneno. Speciose dictum armabat ferrum, quo nos armari consueuimus, vt ex venenato ferro vehementius & perniciosius vulnus sit. Amicum Cretea Musis. Poetam lyricum, & tale est schema per repetitionem, vt sequitur, Pulcherrimus Astur, Astur equo fidens. Musarum comitem. Non re vera comitem sed carminum studiosum. Numerosque intendere neruis. Rhythmos facere intentione neruorum. Nam numeri sunt Rhythmi, vt Numeros memini si verba tenerem. Ergo hoc dicit, Secundum cordas verba componebat.

55 Tandem ductores, anditu cade suorum,
 Conueniunt Teucri, Mnestheus, acerque Serestus:
 Pallentesque vident socios, hostemque receptum,
 Et Mnestheus, Quo deinde fugam: quo tenditis? inquit,
 Quos alios muros: que iam vltra mœnia habebitis?
 Vnus homo, & vestris, o ciues, undique septus

Aggeribus

A Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit: inuenum primos tot miseris Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?

Audita cæde suorum. Seruat tibi optavit, ne presentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videretur. Quo deinde fugam? Aut vacat deinde, ut tandem, gentium, locorum. Aut intelligimus mente eum tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere: & sic dixisse, Quo deinde? scilicet de castris: quo fugietis ulterius. Sic Terentius, Quid igitur faciam? Et hoc est melius. Vnde & sequitur. Quos alios muros. Est ea autem amara aculario. Vnus homo. Ac si diceret mortalis. Et bona extenuatio est, cum supra dixerit, Rutulum in medio non agmine regem. Infelicis patriæ, Troiæ, in qua nunc sunt. Veterumque deorum, Penates significat, quos semper coluere Troiani. Miseretque, pudetque. Sic Pallas, Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.

56 Talibus accensi firmanitur, & agmine denso
Consistunt: Turnus paulatim excedere pugnas,
Et fluuium petere, ac partem, qua cingitur amni.
Acrius hoc Teucris clamore incumbere magno,

C Et glomerare manum, ceu sæuam turba leonem
Cum telis premit infensus: at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit: & neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra
Ille quidem, hoc cupiens, potis est, per tela virosque
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, & mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios inuaserat hostes,
D Bis conuersa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus è castris prope coit omnis in unum.
Nec contra vires audet Saturnia Iuno
Sufficere, æriam cælo nam Iuppiter Irim
Demisit, germana haud mollia iussa ferentem,
Nè Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.

Acrius hoc Teucris. Cum eum decedentem viderent. Ceu sæuam turba leonem. Sensus hic est. Haud aliter Turnus retrocedens petebat fluuium, ac solet leo pressus multitudine: nec terga præbere propter iram & pudorem: nec posse, licet cupiat in venantes impetum facere. Ille quidem. Parenthesis. Potis est. Ille enim Tendere contra potis est per tela virosque. Inuaserat hostes. Aut speciem præteriti temporis mutauit, aut tempora: nam cum dixisset Inuaserat, subiunxit Vertit. Nec contra vires audet Saturnia Iuno. Atqui fauente numine debuit etiam contra multitudinem posse: sed hoc Iupiter vetuit. Haud mollia iussa ferentem. Melius quam Homerus, hunc locum exequutus est Saluo enim sensu vitauit & fabulosa & vilia, Nam ille ipsas minas exsequitur. Sufficere. Subministrare.

57 Ergo nec clypeo inuenis subsistere tantum,
E Nec dextra valet: iniectis sic undique telis
Obruitur, strepit assiduo caua tempora circum,
Tinnitu galea, & saxis solida era fatiscunt,
Discussaque iuba capiti, nec sufficit umbo
Ictibus: ingemunt hastis & Troes, & ipse
Fulmineus Mnestheus, tum toto corpore sudor
Liquitur, & piccum (nec respirare potestas)

Flumen agit fessos quatit æger anhelitus artus.
 Tum demum præcepit saltu sese omnibus armis
 In fluiuum dedit: ille suo cum gurgite flauo
 Accepit venientem, ac mollibus extulit undis,
 Et letum sociis abluta cade remisit.

Ergo. Quia numinis est desertus auxilio. *Nec dextra valet.* Cum dixisset clypeo, nam subiunxit gladium, sed dextram, vt ostenderet eum, nec se armis tegendo, nec hostem telis petendo, valuisse. *Telis Obnuitur.* Lucantius eundem sensum per declamationem dicit: *Telorum nimbo peritura & pondere ferri. Tempora circum.* Totus locus Homeri est. *Tubæ capiti.* Pro quæ in capite sunt. *Umbo.* Id est scutum. Nam totum a parte significat. *Et picem (nec respirare potest) Flumen agit.* O: do est. *Sudor picem flumen agit:* hoc est sordidum, quia sine respiratione pugnabat. *Fessos quatit æger anhelitus.* Probus ait, commodius hic est. *Æger quam in quinto,* Valtos quatit æger anhelitus artus, quamuis consuetudo sit Virgilio ista mutandi quicquam acer legant, & voluit in quinto æger aptius dictum de sene, hic de iuvene acer melius conueniet. *Tum demum.* Postquam se alias euadere non posse vidit. *Omnibus armis.* Cum minus est. *Ille suo cum gurgite flauo.* Hyterologia est, cum ille eum exceptit. Non enim procedit eum suo gurgite, quâ post fieri vt eum Tyberis sine suis fluentis exciperet. Sane quæ runt multi cum Tyberis Æneæ faueat, cur liberauerit Turnum. Sed soluitur ista oratione: *Ob hoc Turnum esse liberatum, vt maior Æneæ gloria seruaretur: Alij tradunt de Tybri qui Æneæ fauet nunc Turnum in Iunonis gratiam esse seruatum.*

P. VIRGILII MARONIS
 ÆNEIDOS LIBER X.

Anditur inerea domus omnipotentis Olympi:
 Conciliumque vocat diuum pater atque hominum rex
 Sydeream in sedem: terras vnde ardens omneis,
 Castraque Dardanidum aspectu, populosque Latinos.
 Considunt relictis biparentibus: incipit ipse:
 Cœlicola magni, quænam sententia vobis
 Versa retro? tantumque animis certatis iniquis?
 Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
 Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos,

Aut hos arma sequi, ferrumque laceßere suasit:
 Adueniet iustum pugna (ne accersite) tempus:
 Cum serâ Carthago Romanis arcibus olim
 Exitium magnum atque Alpæ imminuet apertas.
 Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit:
 Nunc sinite, & placitum læti componite fœdus.
 Iuppiter hæc paucis: at non Venus aurea contra
 Pauca refert:

*P*Anditur inerea domus omnipotentis Olympi. Hoc dicit, factus est dies, secundum poeticum morem: quia dicunt poetæ matutino tempore aperiri cœlum, noctu vero claudi. Vnde est illud alibi. Ante diem clauso componet veiper. Olympo. Nam & paulo post descripturus est noctem, vt, lamque dies cœlo concesserat: vnde intelligamus alium diem esse conuictum: & nunc eum more solito noctis prætermisisse descriptionem. Quanquam panditur cœlum, eam simpliciter possumus accipere quouis tempore, scilicet ad numina conuocanda: quod & melius est, quia